

VARDAGSLIVET PÅ TRESTENA PÅ 1860-TALET.

Bilder från det gamla Västergötland.

Av

OTTO MANNERFELT.

Framlidne kaptenen Otto Mannerfelt utgav 1918 Mannerfeltska släktboken, del I. I företalet till denna säger författaren, att delen möjligen kommer att följas av en andra, innehållande en mera sammanhängande teckning av släkten och dess medlemmars levnadsöden. Denna andra del medhann författaren ej att utgiva, men han gjorde likväl härför en del speciella förarbeten och forskningar. Häribland intresserar särskilt ett aktstycke, som direkt dikterades ur minnet och som avhandlade livet på Trestena gård i Västergötland på 1860-talet. Dessa memoarer innehålla en stor mängd upplysningar av kulturhistoriskt och etnologiskt värde, och då sådana från denna tid ganska sparsamt föreligga i tryck, har utgivaren ansett dem värda en närmare uppmärksamhet.

Vid utgivningen ha åtskilliga förkortningar gjorts beträffande parter av mera personlig karaktär och en viss omgruppering av materialet skett, varvid jag dock sökt att bibehålla anteckningarnas karaktär av nedskrivna minnesintryck. Helt visst har författaren avsett föreliggande manuskript endast som ett första koncept, ämnat att senare ordnas och omarbetas.

Utgivaren har vid redigeringen haft Erik Gustaf Geijers ord i minnet: »Jag skrifver ingen lefvernebeskrifning. Ändamålet af denna skrift är att låta pennan löpa till förströelse efter en lyss slutad afdelning af mödosamt arbete. Fortfarom således att skrifva utan method. Hvarvid det fögnar mig, att det så kallade förtälet här råkat komma in midt i boken.»¹ Säkerligen hade författaren vid dikterandet av utkastet i fråga velat göra de orden till sina.

Någon presentation av herrgården och de agerande personerna utöver vad här och var i texten direkt lämnas, torde här vara överflödig. Trestena var fideikommiss på kvinnolinjen och är beläget i Bjärka socken av Skaraborgs län samt innehades och beboddes vid tiden för skildringen av författarens fader, Gustav Volter, f. d. överstelöjtnant vid Västgötadals regemente och hans maka, Eva Anne-Margarethe Granfelt från Dal. Gården hade tillfallit den senare efter hennes moder Anne-Charlotte Fock.

¹ Samlade skrifter, förra avdelningen, 3:dje bandet, s. 75, Stockholm 1851.

Fig. 1. Gustaf Wolter Mannerfelt.

De texten bifogade blyertsteckningarna äro utförda av författarens broder, majoren Fredrik Mannerfelt. Med utritningen och sammanställningen av de övriga illustrationerna, liksom med det övriga utgivningsarbetet, har tidskriften Fataburens redaktion nedlagt ett drygt arbete och på mångahanda sätt varit mig behjälplig. Jag begagnar tillfället att härför hjärtligt tacka. Tacksamheten utsträcker även till närmaste släktingar, till professor S. Tunberg, som uppmuntrat mig att utgiva dessa anteckningar, till intendenten S. Wallin och rektor S. Welin.

Måns Mannerfelt.

Familjen på Trestena.

Omkring år 1860 utgjordes familjen på Trestena gård av föräldrarna (fig. 1 och 2) och åtta syskon, av vilka Erik den tiden merendels vistades i Uppsala. Charlotte och Theodor gingo sedan 1859 i skolor i Skara. Som informator för de hemmavarande barnen var anställd seminaristen N. J. Söderberg. Som informator för Theodor kom 1860 studeranden Ernst Särnblad, och redan förut hade mademoiselle Armida Högselius varit guvernant för Charlotte. Troligen på

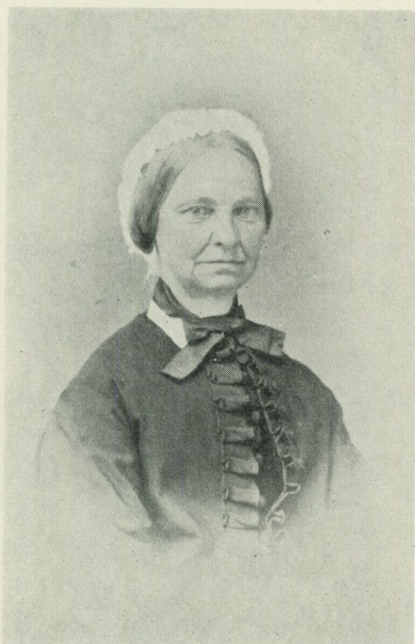

Fig. 2. Anne-Margarethe Mannerfelt, f. Granfelt från Dal.

våren detta år kommo till Trestena morbror Claes' två söner, Claes 8 år och Lennart 6 år för att läsa för Söderberg. Hos familjen vistades ständigt tvenne medelålders fröknar, Carolina Västfelt och Josefina von Köhler. Den förra hjälpte vår moder i hushållet och hade därjämte till uppgift barnens tillsyn. Dessutom vävde hon och deltog i de allmänna handarbetena, vartill vi strax komma. Fröken Köhler var sömmerska, hennes fader hade nyss avlidit i Skara, och hon stod nu alldeles ensam i livet. Sällan kan man tänka sig en människa så fullkomligt utan alla anhöriga i livet. Hon fick nu på Trestena ett hem, där hon kvardröjde till min faders död. I utbyte sydde hon kläder åt familjens kvinnliga medlemmar och barnen samt linnesöm med biträde av fröken Västfelt, mor och systrar.

Tjänstepersonalen m. m.

Övergå vi nu till redogörelsen för den stora tjänstepersonalen på den lilla sätesgården, skola vi finna, huru förhållandena i detta hän-

seende förändrats på 60 år. Vi börja då med trotjänarna. Den äldsta var jungfru Greta Varolin, född i början på 1780-talet och död 1867. Hon hade varit hushållerska på Götala¹ hos general Fock,² och hade hushållat för generalen under mötena på Axvall, där denne bodde i en egen stuga, som efter hans död flyttades till Trestena. Hon hade vidare varit med på Röå³ och tjänstgjort på Trestena från 1814 till slutet av 40-talet. Nu bodde hon på köksflygelns lilla gavelrum, där hon hade så fint och trevligt. Varje söndag f. m. deltog hon uti husandakten. Tecknade bilder visa hennes stilla och försynta väsende.

Lilla Maja, numera »madame Ullholm», var en trotjänarinna av annan sort. 8 å 10 år yngre än Greta hade de varit kamrater på Götala, men lilla Maja hade varit grevinnan Sparres kammarjungfru. Minnet härav gjorde, att hon alltid uppträdde med en viss grandessa, varjämte hon besatt en ovanlig konversationsförmåga. Hon tog gärna emot gäster inne i sin och hennes mans gemensamma lägenhet i drängstugoflygeln, fordom kallad värdshuset. Hon avled först 1887 i november. Den tredje trotjänaren var den gamle låghalte Olle Svensson, som varit rättare hos pappa på Sjögården i Ås härad 1836—48. Han arbetade i trädgården, bodde i drängstugan och var nu änklings. Olle var högt skattad av vår fader, som dagligen samtalande med honom om gamla Åsminnen. Samtliga dessa tre nu nämnda trotjänarna voro starkt dragna till den pietistiska rörelse, som denna tid härskade i orten. I ett brev från mamma till mig daterat 1873 har hon på ett djupt gripande sätt skildrat Olles begravning på Bjärklunda kyrkogård.

Rätt betecknande är berättelsen om huru den släkt, till vilken gårdens främsta tjänare hörde, kom i vår familj. En pojke, Jonas Ullholm, följde en gång på en landsvägsresa översten greve Gustaf Lewenhaupt ett stycke väg för att öppna de talrika grindarna. Pojken slog så an på greve Lewenhaupt, att han vidtalade hans fader att få taga honom i sin tjänst som betjänt. Jonas hade slutligen blivit in-

¹ Överste-boställe för Vestgöta ryttare, beläget mellan Skara och Axvall.

² General G. W. Fock, stiftaren av Trestena fideikommiss, var gift med Anne-Margarethe von Essen. Hon var senare omgift med generalen greve C. E. Sparre.

³ Gammal sätesgård mellan Hjo och Karlsborg.

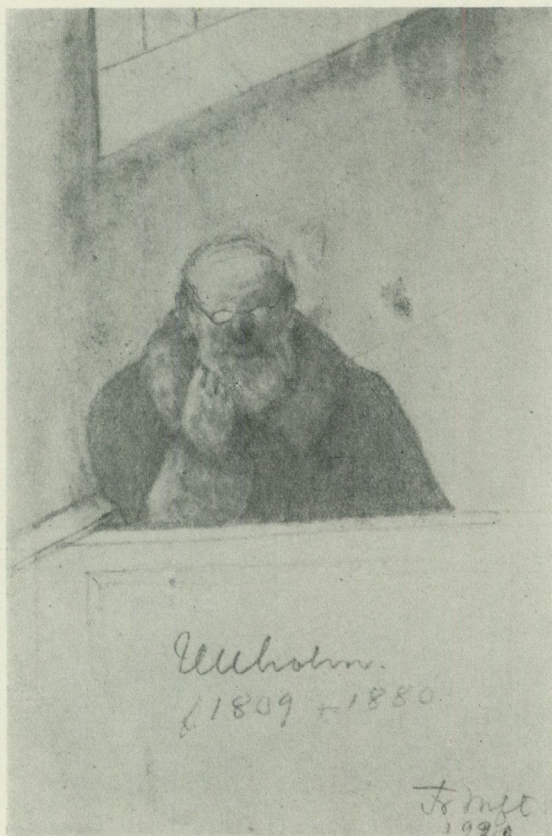

Fig. 3. Inspektör Gustaf Ullholm i Härlunda kyrka.

spektor på Lewenhaupts egendom Röå samt kommit i morfars tjänst, då han 1809 inköpte Röå. Gustaf Ullholm, född 1809 och Jonas d. y., född 1814, sonsöner av ovannämnda Jonas, voro båda födda på Röå. Gustaf kom till Trestena 1813, Jonas först 1827, där han uppfostrades av »rutemästaren» själv samt av kusken Andreas.

Gustaf Ullholm blev så småningom inspektör. I denna egen- skap hade han tillsynen över »boden», det vill säga spannmålslagret, mjölförrådet, järn och spik m. m. Vidare hade han uppsikt över skogen och hade varit brännmästare, så länge husbehovsbränning idkades. Han förestod mars- och julbrygden, hade tillsyn över kvarnen i Broke

Fig. 4. Kusken Jonas Ullholm.

samt var slutligen gårdens jägare och fiskare. Som jägare höll han en stövare vid namn Passe och som fiskare hade han nycklarna till »vaboa» och vården om fiskredskapen (not och långrev) samt farkosterna, en Vätterbåt och en stor flatbottnad eka av i Hornborgasjön vanlig modell. Då utflykt någon gång gjordes på sjön till Oran eller Borängen, var det inspektören, som rodde herrskapet, och han var då vanligen vid strålände humör. Dock kunde man få höra ett barskt: »Sitt rätt i båten.» Han kunde vara butter nog, särskilt när någon begärde spik.

Gubben Ullholm var även i sitt esse, när han på fredags e. m.

i sällskap med sin förtrogne jaktkamrat Lars i Furhultet, den senare iklädd en lång skörtrock, strumpor och skor samt kortbyxor, vandra-
de till sjön för att utlägga långrev, som sedan vittjades kl. 4 eller 5
på lördagsmorgonen. Vanligen såg man Lars med fiskekorgen på
ryggen sticka in i köksflygeln vid frukostarna. Då var det ett nöje
att springa dit ned och se, hur gäddor och aborrar trängdes med stora
slingrande ålar. Den muntra jungfru Inga bjöd då Lars på frukost
och skickade köksan ned i iskällaren med fisken. På fiskturerna
kunde någon gång vi pojkar få följa med och njöto då obeskrivligt av
att höra hur gubbarna grälade med varandra. Ullholm med iver, Lars
med orubbligt lugn. Som exempel på Ullholms utrop må anföras:
»Um jak läte båten ro sjäilver, så gjorde'en det bättre än du. Liksom
oxen går så ror du, din drummel.» Lars' replik: »De sa du säga,
sum inte kan ro alls.» Understundom klarnade Ullholm upp och
sade: »Nu kommer det snart en lax.» Vanligast var det då någon
som krånglade en god stund och satte Ullholms humör på starkt prov.
När »laxen» kommit i båten, skulle »fiskesupen» tagas ur hans blå
flaska, fylld med finkelbrännvin.

Ullholm var gift med lilla Maja och logerade i drängstugofly-
gelns sydligaste del. Vid besök inne i deras på samma gång säng-
kammare och förmak, tronade madame i en länstol vid fönstret un-
der det hennes make satt i ett soffhörn i rummet, gärna med en
långpipa i munnen. På väggen över soffan hängde en större olje-
färgstavla, målad av en lantlig artist och i tre olika tablåer fram-
ställande sjöslaget vid Hogland, där farbror Ullholm varit med som
Lewenhaupts betjänt. Då den goda madamen fann det genant, att
besökande ständigt frågade vad tavlan föreställde, lät hon en dag,
dock efter gubbens död, en målare med tjock vit oljefärg stryka
över målningen. I ett annat hörn av rummet stod makarnas gemen-
samma säng, omgiven av ett grönt yllesparlakan. Hela rummet
med sitt lilla fönster och tjocka gardiner gjorde ett dystert intryck.

Jonas Ullholm var en mycket prydlig man. God kusk, pålitlig och
trogen tjänare var han intresserad av såväl stallet som trädgården.
Stallet bestod vid det tillfälle, jag nu tänker på, av 4 vagnshästar,
Pålle och Fingal, båda svarta, Jäppe och Nilla, musblack, vidare föl-

stoet Pärla, kritvit, med fölungen Flora, samt den gamle vattenhästen Bell, alla inrymda i den på 1760-talet uppförda stallbyggnaden. I denna fanns även en vagnbod, där längst in till vänster »fideikomissen», en kalesch från Gustaf III:s tid, hade sin plats. Framför denna stod glasvagnen, tillverkad på 1850-talet för 1,000 riksdaler hos Granberg i Gränna. Mitt i vagnboden stod den i ständigt bruk varande droskan. Omkring 50 steg söder om gårdsplanen låg utmed de två uråldriga lindarna en massiv stenbyggnad inrättad till smedja och utmed denna en gammal omålad träbyggnad med halm och torvtak, som i ena ändan var vagnbod och i den andra gödstall för svin och gäss. Här fanns även några reservspiltor och en vagnbod med många gamla vagnar och slädar, såsom den gamla holsteinarn, berlinaren, hennes nåd Björnbergs vagn och Schwarzenhoffs trilla, som fröken Köhler inropat på auktionen efter faster Hedda för 100 riksdaler och i vilken hon reste på bibelförklaringar, skjutsad av Bros-Pehr. Här fanns vidare en del underliga slädar samt den moderna täckta »kibikan».

Till sitt biträde hade Jonas en stallpojke, ofta en son till soldaten Rehn i Broddetorp. Jag tror, att 4 eller 5 Rehmar, bland dem Sven, Anders och Alfred, under loppet av 20 år följde efter varandra. Alla voro raska och trevliga. Jonas innehade i löneförmåner ett slags stat, men därjämte egen bostadslägenhet med potatislycka och ladugård. I mitt tidigaste minne bodde familjen i lägenheten Enebacken. Självt hade han sin säng stående i kuskeflygeln, den lilla fyrkantiga flygeln, som sedan blev kök. Det yttre rummet här var hantverks- och selrum. I slutet av 50-talet, sedan bonden i Hulegården avlidit, ombyggdes manhuset därstädes. Husen i Enebacken nedrevos och Jonas familj flyttade hit, fortfarande utan jordbruk. Redan i morfars tid hade Jonas fått rättighet att skörda till kofoder Sjö-kräken på ömse sidor om Vaboden. Jonas hade kring 1840 gift sig med den glada och duktiga Kajsa från Siggården i Bjärka. Vi återkomma till deras barn. Hon var det, som hade förtjänsten av att i samma mån som sjön sjönk efter 1851 års sjösänkning, på Kräken bärga alltmer och mer hö. Vid nu ifrågavarande tid hade Jonas en ladugårdsbesättning på omkring 8 nötkreatur och 2 å 3 får.

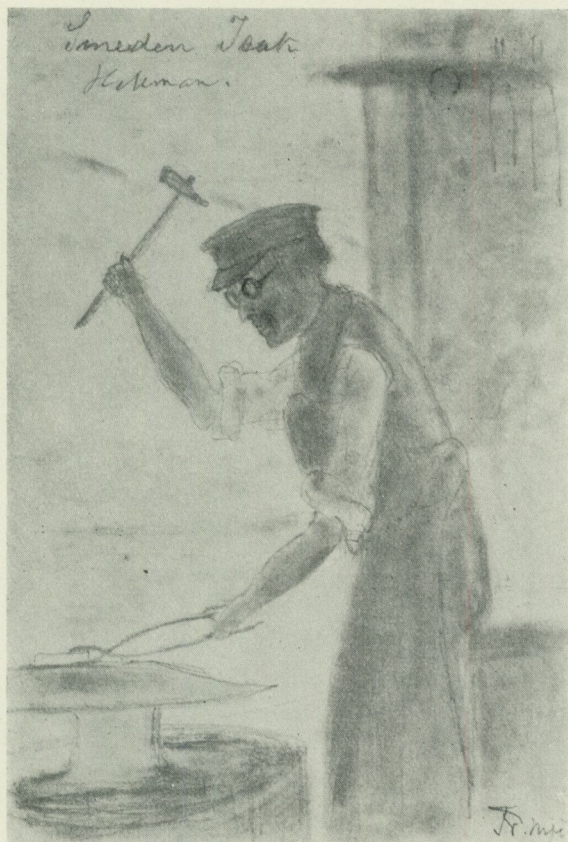

Fig. 5. Smeden Isak Hellman.

Kajsa försåg herrgårdshushållet varje lördagsmorgon med en stor klimp gott bordssmör och Jonas sålde varje höst ett par stutar, som kunde betinga 400 riksdaler.

Vi komma nu till annan klass av tjänare, nämligen hantverkarna, vilka i socialt hänseende ansågos stå högre än den vanliga lägre tjänstepersonalen. De intogo sålunda icke sina måltider vid folkets bord, utan vid hantverksbordet i ett särskilt rum. Här åto de på tenntallrikar, under det att vid folkets bord utspisningen skedde från lerfat på trättallrikar. T. o. m. drickat var olika. Vid folkets bord serverades det ur en stor enträstånka med en lång pip, ur

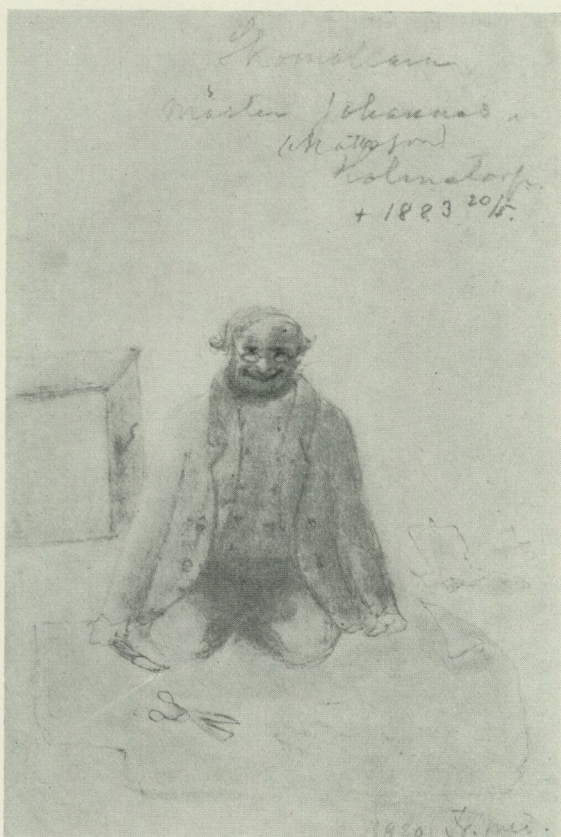

Fig. 6. Skomakaren Mäster Johannes Mattsson i Holmetorp.

vilken alla drucko, men vid hantverksbordet drack man ur en tennkannemugg med lock, och mitt på locket såg man Carl Johans bröstbild. Hantverkarna voro vanligen utspisade vid sina arbeten, men höllo sig stundom själva med kost. Gårdssmed var på denna tid Isak Hellman, boende i Holmetorp. Ett stort nöje var att i smedjan observera blåsbälgen och det glödgade järnet, som vid hammarslagen spred »loppor» runt omkring (fig. 5). Gårdsskomakare var mäster Johannes Mattsson i Holmetorp. Han arbetade alltid i sitt hem, där han hade en son som biträde, men inställde sig på herrgården rätt ofta för måttagning och tillskärning av läder till skodon, en förrätt-

ning som ägde rum uppe på vinden, se fig. 6. Mäster Johannes ansågs vara illmarig och hade många gånger, då han hört stövarna driva i närheten, sprungit ut och nedlagt den drivna haren, ja t. o. m. mickel, som brukade passera Holmetorps ladugårdshörn. I många år hade den gamla mäster Varolin och hans son »Jakub» (»Josup», Josef) skött om garderoben för familjen Granfelt och även senare för Mannerfeltarna under 50-talet. Men när lille Emil kröp (1858), kom Lars till Trestena. Lars var son till gamle kusken Andreas och hans hustru Anna, syster till hönsgumman, gamla Lena. Lars, som var betjänt, skräddare och vävare på en gång (en »statt-te-ress»), har redan fått sin historia tecknad av bror Fredrik¹ och vill jag här blott tillägga, att han fick »husavära» i Holmetorp, men vanligast bodde han i kuskekammaren hos Jonas, där han hade sin verkstad. Snickare voro såväl gårdsrättaren Johannes i Liden (fig. 7) som den gamle gårdsrättaren Petter på Heden. Skulle några finare arbeten utföras, anmodades Stenberg i Härlunda utföra sådana. Han var en ovanligt skicklig specialist på tillverkning av draglådor.

Även min faders betjänter från krigstjänsten voro kvar i Rosendals- och Forstenatrakterna, bland dem den gamle hedersmannen, som senare berättade: »Jak va med överstelöjtnanten i kri på ena öja, som hette Fun.»²

Den kvinnliga tjänstepersonalen delades i två slag, nämligen nerpigorna och uppepigorna. De förra bodde i köksflygeln och stodo under hushållerskans direkta uppsyn. De senare bodde uppe i stora byggningen. Hushållerskan var jungfru Inga Svensson, hon var väl nu kring 30 år, såg frisk och trevlig ut samt hade ett synnerligen jämnt lynne. Mot oss barn var hon så vänlig och lekfull. Hur ofta kommo vi icke in till henne och begärde ett litet mellanmål, då hon genast tog fram nyckeln till skafferiet, öppnade dörren och lät oss följa med ditin och få en fjärding bröd med en korbbit eller hur ofta fingo vi ej en färsk nybakad rågmjölskaka eller en bit bakbröd, när det varje fredag bakades i den stora bakugnen. Varje eftermiddag gjorde mamma ett besök hos Inga inne i

¹ Västgötaungdomens julbok 1922.

² Västgötadals regemente var som säkerhetsvakt 1848 på Fyen i Danmark, där M., som då var överstelöjtnant vid regementet, var med.

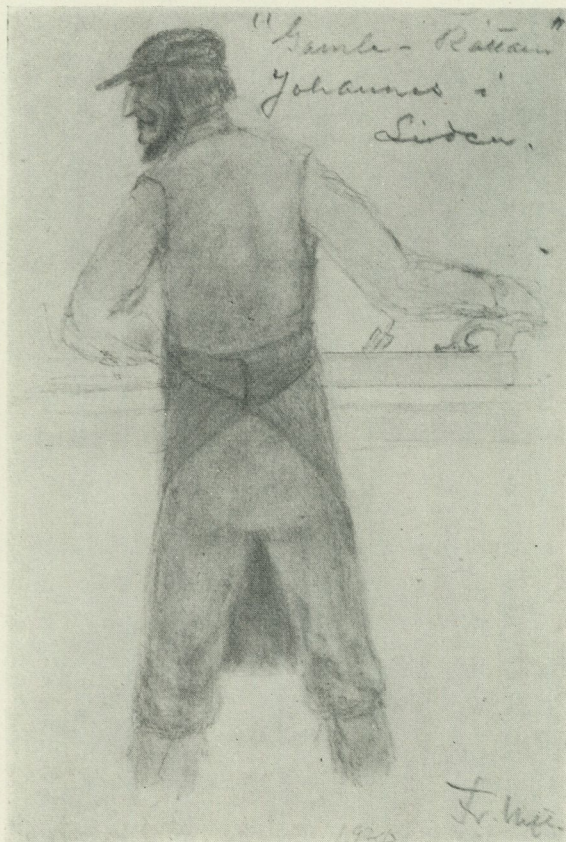

Fig. 7. Gårdsrättaren och snickaren Johannes i Liden.

hennes kammare, då matordningen bestämdes för följande dag både för herrskapsbordet, ty maten dit lagades även här i köket och bars över gården upp i matsalen, och för folket. Jungfru Inga bodde i rummet till höger i köksflygeln. Mellan jungfru Ingas rum och köket låg, som vi förut nämnt, hantverkermatsalen. I denna åt herrskapet middag de tre stora högtidsaftnarna och doppade då i grytan, som stod i kammarens spis. Mitt emot jungfru Ingas rum fanns ett rum av liknande storlek, och där bodde de 3 nerpigorna: köksan, ladugårdspigan och bryggerskan. Den senare hade till uppgift, förutom att tillhandagå jungfrun, att tillse svinen och att brygga,

vilket senare vanligen skedde en gång i veckan, förutom de stora höst- och vårbrygdena, då herrskapsöl bryggdes, samt julbrygden.

Uppepigorna voro 3 eller 4, varav en kallades hennes nåds piga, ungefär detsamma som husa och kammarpiga, en var skänka och 1 eller 2 barnpigor.

Vi komma nu till den stora personalen, som skötte jordbruk, nötkreatur och kvarnverken. Den odlade åkerareal, som fanns runt om herrgården och byn, befann sig ännu i medeltida skick och torde icke utgjort mer än omkring 150 tunnland.¹ De odlade åkerlapparna voro med träd- eller stengårdsgårdar inhägnade i skilda gården. Inom dessa voro till åker upptagna blott de lämpligaste delarna. Sankmarker och oländiga kullar voro spridda inom gårderna, s. k. renar funnos mellan varje skift. Flyttblock i oändlighet, stora och små, voro utbredda över fälten, och väldiga ekar bredde sina kronor här och var över själva åkrarna. Någon dränering förekom icke, med undantag av ett stort stentäckt dike, som morfar upptagit omkring 1820. De gamla ätthögarna kring Höga Stenarna,² som kallats Krukerören, hade redan borttagits under greve Sparres tid och fynden i dem förärats till överintendenten Tham på granngården Dagsnäs.

Den personal, som stod under gårdsrättarens befäl, var blott en obetydlighet av den dagliga arbetsstyrkan. Vi skola då i korthet redogöra för, hur bönderna och torparna fullgjorde sina skyldigheter och tillägga genast, att skyldigheterna vilade på det s. k. hoverisystemet. Bönderna, som besutto vardera $\frac{1}{2}$ hemman, lämnade arbetsföra dagsverkare alla dagar hela året om, 30 kvinnodagsverken, ett visst antal kördagsverken med ett par hästar, dels i dagsverke, dels landsvägsresor. Vidare lämnade varje bonde vid helgamässa 3 gäss och vissa marker spunnet garn. Dessutom skulle bonden själv deltaga i den s. k. »Borängsslåttern». Förutom bönderna fanns det vid denna tid 7 stycken 3-dagarstorp, som även skulle lämna kvinnodagsverken. Några torp lämnade blott en eller två dagar i veckan. På detta sätt utgjorde de s. k. dagsverkarna 8 à 9

¹ Mot ungefär 600 tunnland odlad jord i våra dagar.

² Höga Stenarna voro ursprungligen tre och sägas hava givit Trestena sitt namn.

Fig. 8. Magnus i Kålsholmen.

man om dagen hela året om. Innan vi lämna dagsverkarna och deras klass, d. v. s. bondeklassen, vilja vi även uppräknat torparna vid denna tid. Vi börja då vid Härlundagränsen med Långakrogen, som innehades av Clas, och Anisåsen, som innehades av Thure, båda gifta. I Lund eller lilla Hyndebo bodde Pehr och hans syster. I Lättbruket Erik Wallgren med hustru och barn, i Nybygget den nyligen till skogvaktare förordnade Sven, son till Andreas, den förre skogvaktaren och ändå tidigare kusken; Gamle Andreas hade omkommit vid timmerfällning. I Kålsholmen bodde Magnus (fig. 8) och Britta, i Flyt bodde postbudet, blinde Hans Ågren, som på gamla dagar gift sig

Fig. 9. »Stora Maja», Johannes i Lidens moder.

och fått en son, som först ledde honom till posten och sedan själv blev postbud, men dog tidigt. I Heden hade vi f. d. gårdsrättaren Petter och hans hustru Maja. I Långörna levde ännu ett gammalt folk, vars namn jag icke minnes, men barnen hette Fredrik, Johan och Sofi. Slutligen ha vi Vassla, som beboddes av »säckelagar'n» Gustaf, som 1862 förlorade sitt ena ben vid Bjärklunda (i dagligt tal Härlunda) kyrkas tornbyggnad.

När Petter på Heden avgick från rättarebefattningen, valdes till hans efterträdare självfallet någon från godset. På Anisåsen satt som torpare änkan Stora Maja med sina 3 söner, Clas, Thure

Fig. 10. Knallen Nils ute i affärer.

och Johannes. Stora Maja hade tjänat länge på herrgården och ansågs ovanligt duktig. Vem hennes man varit, minnes jag ej. Hon var mycket mångkunnig, bl. a. godsets jordegumma. Hon ansågs allmänt kunna trollo och hade även ett utseende, som ingalunda motsade ryktet. När man såg den långa gumman, inbyltad i schal och huvudduk med sitt starkt profilerade ansikte, dystra min och dova uttal, så kunde man icke undgå erinra sig Walter Scotts typ på spågummor. Efter henne härmades många slående repliker. Om sin yngste, men till växten längste son, Johannes, hade hon sagt: »De begrips det, att den lelle pojken drar mer i klär än den store». En

annan gång hade hon sagt med anledning av Johannes händighet: »Han är en uslinge, han gör va'n vell!»

Stora Maja (fig. 9) var från Undenäs, hade sannolikt kommit i tjänst hos morfars på Röå 1809—13. Bror Emil berättar följande anekdot: Då gamle rättarens hustru Maja i Liden födde sin ende son August, hade hon hos sig såväl sin moder från Timmerbacka, en mycket from gumma, som sin svärmor. Förlossningen var mycket svår och stora Maja undrade, vad man borde göra. Den fromma sade då: »Vi skola förbida Herran.» Hårtill replikerade stora Maja: »Ska vi göra de, dör kvinna.»

Om Petter på Heden berättade Emil, att då mormor en gång kom ned i köket, där jungfru Greta höll på att baka, stod Petter bredvid och kavlade bröd. Mormor frågade då, vad orsaken härtill var. »De begrips, hennes nåd lilla, att den som kan något med sina nävar, den får aldrig vara till freds för kvinfolk.»

Som gårdsrättare och gift med Maja fick Johannes torpet Liden till stat, men bodde och åt fortfarande framme på herrgården. Han kvarstod i tjänst till 1868. Samarbetet mellan vår fader och Johannes var mycket gott. Johannes var plikttrogen, förde ett lugnt, men säkert befäl, fritt från trakasseri och hettalighet. Arbetet drev han, om ej med fart, dock så, att allt blev uträttat i rätt tid.

Ekonomisysslor.

Alla sysslor skulle börja snart sagt på bestämd dag. De olika grenarna av vinterarbetet i skogen började årligen vid samma tid. Vårarbetet började i en bestämd vecka, vårsådden skedde nästan på bestämd dag. Gödselkörningen började dagen efter midsommardagen, grässkörden dagen efter »Skara marken», Borängsslätten kring 15 juli.

Nå, rågen kunde ju inte mejas på bestämd dag, ty det var alltid variation på mognaden, men höstrågen, den skulle sås på »Rufus». Johannes gick själv som förste man med i allt arbete; varje dag inställde han sig vid arbetets slut hos pappa och lämnade rapport om det som utförts och mottog order för följande dagens arbete. Utan att vara mångordig, brukade han vid samtalet späcka det-

samma med täta återuppreparanden av vissa uttryck. Sålunda brukade vi barn, som gärna avlyssnade samtalet med Johannes, räkna huru många gånger han sade: »dä va en sak», eller »dä förstås dä». Rättarens närmaste man var fördrängen; som sådan tjänstgjorde på 50-talet Fredrik i Långöna och efter honom Carl i Postgården. Johannes Bro, oxaköraren, kallades som sådan för »oxamajoren».

Följande hushållssysslor förekommo. Slakt ägde rum flera gånger om året såsom i oktober, december (julslakten), februari och april. I mammas annotationsalmanacka för 1860 omtalas, att den $^{14}/_2$ slaktades en oxe, som vägde 36 Lpd. med 3 Lpd. talg, och 3 grisar, som vägde 31 Lpd., vidare omtalas, att talgen stöptes till ljus den $^{23}/_2$. Samma källa omtalar, att den $^{17}/_4$ slaktades en oxe, som vägde 40 Lpd., samt 2 svin, som vägde 18 Lpd. En liknande slakt förekom i oktober och december. Före slaktningen ställdes djuren alltid någon tid på gödning. Slakten företogs av nötkreatur i gamla stallet och av grisar vid bränneriet. Djuren styckades i köttboden, alltid i mammas närvaro av någon van slaktare, såsom Thure i Anisåsen. Saltbaljorna hade sin plats i köttboden, talgen trampades i en stor så av en bland drängarna under det att Maja i Heden ideligen spädde på varmt vatten. Slakt av kalvar, spädkgrisar, höns och kalkoner förekom vid olika tillfällen. Slaktmaten nedskars till korv vid stora bord, som uppställdes i köksrummen.

Byk ägde rum i stora dammen. Till denna förrättning, som i övrigt ägde rum i bränneribyggnaden med torkvind och strykrum, uppbådades alla dagsverkspigor. Vid storstädningen i stora byggnaden uppbådades likaledes dagsverkspigor. Bryggden av såväl svagdricka som starköl ägde rum i bränneriets mellersta del. I samma byggnads övre våning var inredd en snickareverkstad. Mältningen ägde rum i kölnan, som var byggd på vedbacken. Det kol, som erfordrades för smidet, kolades årligen i en milbotten, som hade sin plats i oxhagen. Milan tändes vanligen i början av november och sköttes av, om jag minns rätt, Erik Lätt, som då i en 14 dagar bodde i den lilla trevliga milahyttan. Om somrarna var denna plats ett lämpligt tillhåll för barnen. Ännu minnes jag livligt vilken behaglig doft av rök, som spred sig fram till gården från kolamilan

under frostiga mornar med sydlig vind. Kolningen torde ha slutat kring 1865.

Ett senhöstminne var också, då linet, som sedan september månat legat ute för att rötas, insamlades och häcklades. Vid häcklingen deltog allt gårdens kvinnsfolk. Den tillgick på det sättet, att eld uppgjordes i en bråtehåla (»herrgår'sbrötehöla» låg intill Dagsnäsvägen i höjd med grinden till Enelyckan). Över bråtehålan lades långa stänger och härpå linhalmen; när denna uppvärmts, hämtades den till kvinnorna, som sutto vid sina häckelstolar och vid dessa med en lieformad träarm bearbetade linet över stolpen, så att de hårda skäktorna bortföll och linet återstod.

Byn.

För att få den uråldriga trädgården och gårdsplanen i övrigt i sin rätta miljö måste vi kasta en blick på, hur Trestena by var belägen.

Vi äro icke blinda för, hur vidlyftigt detta ämne är, men skola söka fatta oss så kort som möjligt. I Västgötalagen, som anses ha nedskrivits omkring år 1230, talas om 2 slags byar, nämligen höga-byar och avgärda-byar. Med det första namnet förstods sådana byar, som voro så gamla, att de hade hedniska begravningsplatser, uppfyllda med jord eller stenhögar och bautastenar vid sin sida; avgärda-byar voro åter sådana, som uppstått genom jordavsöndring i kristen tid från äldre byar. Uppenbart är att Trestena var en höga-by (jfr förekomsten av Höga Stenarna i närheten av byn, fig. 13) av alldeles samma typ som trenne byar kring Hornborgasjön, som ännu funnos kvar 1860, nämligen i Bjärka, Sätuna och Hornborga. Dessa höga-byar, samtliga belägna i Gudhems härads nordligaste del nära Hornborgasjöns stränder, äro uppenbart av liknande typ. Hit hörde också Hångers och Morrbys byar, vilka senare dock voro utskiftade före 1860. Med undantag av Hånger lågo de samtliga på ett avstånd av en fjärdingsväg från sjön. Alla försågo sig med en liten kyrka utom Trestena by. Vad som mest är ägnat att påkalla uppmärksamhet är att se till, hur boplatserna valts. Trakten söder och väster om Hornborgasjön är i stort sett en kärrbygd. Under normala

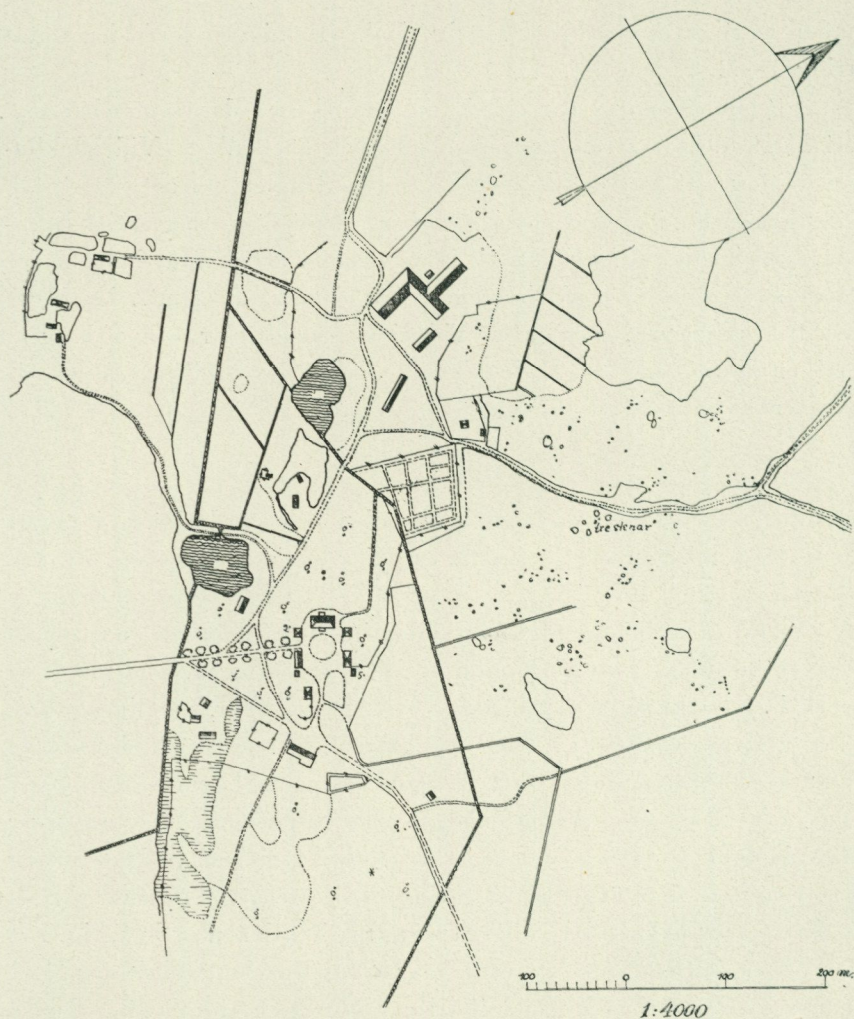

Fig. 11. Utdrag ur lantmäterikarta över Trestena 1926.
I Lantmäteristyrelsens arkiv.

förhållanden, d. v. s. då Hornborgasjön icke var översvämmad, ty då gick säkert sjöns vattenyta i väster med långa vikar in i Vilske och Skånings härader, omväxlade den nyss nämnda terrängen mellan moränåsar och dem omgivande moränplåtar med kärr och mossar. En mera höglänt mark mötte först vid gränsen mot Skånings härad. Byarnas boplatser ha nu med förkärlek valts vid åsar-

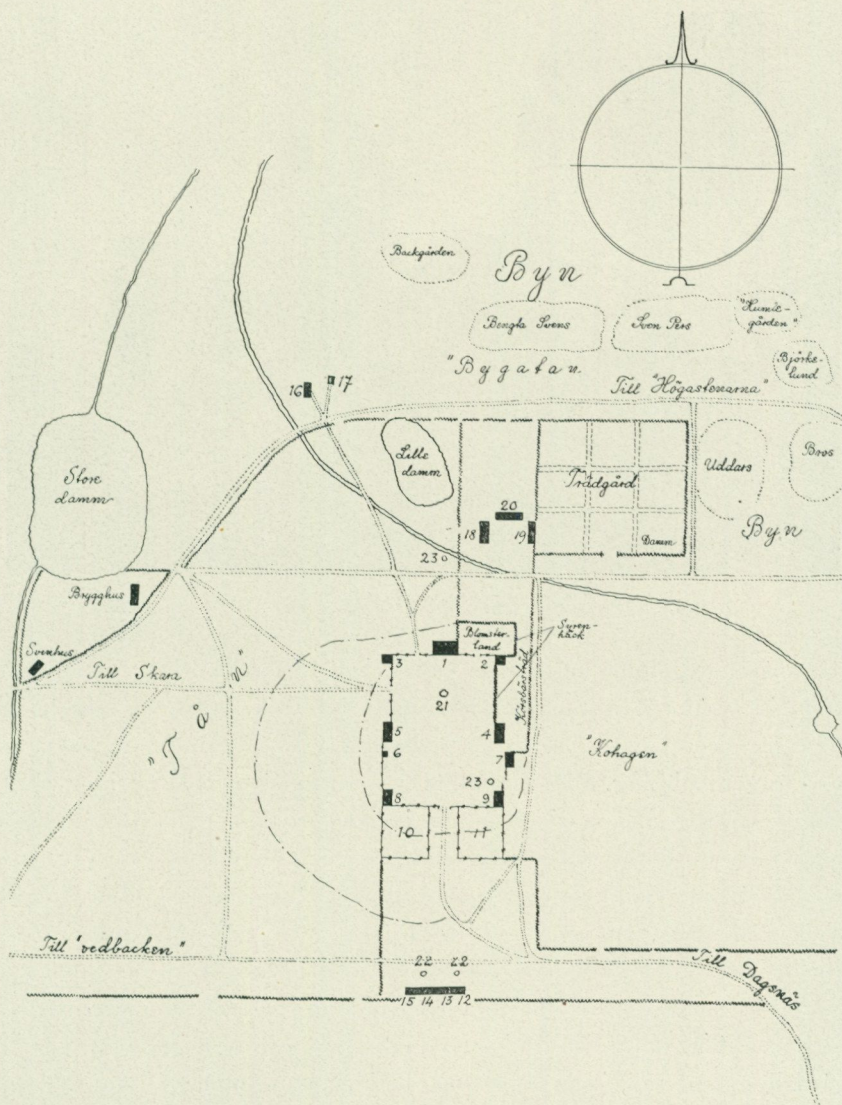

Fig. 12. Plan över Trestena gård med omgivning, tecknad ur minnet av major Fredrik Mannerfelt 1928. Jfr fig. 11.

nas och moränplåtarnas sydsluttningar. Vid Trestena, där moränbildningarna möta Storemads kärrmark och där dessa kärr gjorde djupa inskränningar, bördiga slättermarker, vilka hade olika namn, såsom t. ex. Sjötricken med den lilla Eggesjö och Åttingen, funnos

Fig. 13. »Höga Stenarna» vid Trestena. Foto. S. Welin 1923.

ett antal oregelbundna mindre eller högre små kullar. Man kan urskilja 4 eller 5 sådana upphöjningar i terrängen. Den högsta av dessa är den ganska betydliga kulle, på vars högsta platå herrgården ligger och låg. Denna kulle var åtminstone på 2 sidor kärr-omgiven och på norra sidan silade igenom marken ett avlopp för det östra kärret i form av en liten bäck, som på sommaren var torr, men som höst och vår kunde svämma upp. Utmed denna bäck funnos tvenne dammar, Store och Lille Damm. Om dessa dammar voro konstgjorda eller naturliga visste man ej, troligen voro de bådadera. Norr om den nyssnämnda lilla bäcken lågo, dels från öster räknat, först en liten platå, som vid nu ifrågavarande tid var plats för ladugårdsbyggnaderna, som voro byggda i en stor öppen fyrkant. Öster härom låg den särskilt inhägnade trädgården. Norr om denna plats lågo nu i en båge runt om ladugårds- och trädgårdsplatsen de 4 återstående vågformade terrängdelarna.

Byns olika åboar följde nu i följande ordning från väster räknat: Hulegården, Backgården, Svens och Settergrens, Store Skattegården, Sven Pers och Bengta Svens.

Innan man kom till Lille Skattegården utmed Åttingens sydligaste del, lågo 2 backstugor, som hette Björkelund, i den ena bodde knekten Erik Karlsson och i den andra »Muta», samt slutligen Lille Skattegården, där Uddarns och Bros voro åboar. Längst i söder utmed grinden till Trestenagärdet syntes ännu tomtplatserna efter en på 40-talet nedlagd gård, som bar namnet Ledsgården.

Före säteriets anläggning gick byns utfartsväg genom detta led rätt söder ut över gårderna med sina ekklädda talrika kullar, förbi Smedskärr genom Oxhagen upp till Klubbled, där Bjärka gräns mötte och vidare över Likkistekullen, Ängen till Bjärkagärde by och Bjärka kyrka.

Någon enhetlig bybild fanns ej 1860 lika litet i Trestena som i Sätuna och Hornborga¹ byar. Då hade snarare Bjärka by en enhetlig bytyp, ty där hade överintendenten Tham under sin tid ombyggt hela byn efter de principer, han i ett av sina arbeten uttalat. För att nu återgå till Trestena by, hade 3 nya byggnader uppförts på mitten av 1800-talet, då nya åsikter fått göra sig gällande med avseende på läge och byggnadsstil. De nya husen hade nämligen förlagts högre upp på kullarna och försetts med fönster åt 3 sidor, samt med pane-lade tak. Av de 4 gamla boningshus, jag minnes, voro 2 (Svens i Backgården och Uddarns) byggda i riktning norr och söder med stort gavelfönster i söder och 2 (de båda gårdarna i Stora Skattegården) voro ryggåsstugor med riktning öster och väster. Dessa byggnader hade sannolikt haft takfönster. Till varje mangård hörde en fritt liggande ladugårdslänga och en bodbyggnad. Dessa uthus lågo ore-gelbundet. Genom byn gick ifrån Hålgården utmed Lille damm trädgårdsgärdesgården och till Lesgårdslet byns huvudled (Gatan). En tvärgata löpte från Nordkullarna mellan St. Skattegårdens bygg-nader tvärt över den förra gatan och utmed trädgårdsgärdesgårdens östra och södra sidor fram till herrgårdens ladugård.

Trädgården.

Vi komma nu till trädgården, som alltså var belägen mellan ladu-gårdsbyggnaden i väster och bygatorna i norr, öster och söder. När

¹ Om Hornborga, se Fataburen 1906, sid. 29 ff.

man från herrgården skulle gå till trädgården, gick man vanligen ut från stora grinden i gårdsplanens västra del över Tån¹ förbi Hönsahålan, över ladugården och till trädgårdsgrinden, belägen ungefär på mitten av trädgårdens södra sida. En något genare väg var genom den lilla porten i staketet mellan huvudbyggnaden och kuskflygeln, utför vassliden till ladugården o. s. v.

En ungefärlig planbild av trädgården, som troligen var 2 tunnland stor, får man, om man delar en kvadrat i kvadratens båda riktningar med 2 parallella linjer, alla dessa 8 linjer vardera utmärkande en 3 meters bred gång. Trädgården hade sålunda 9 lika stora kvarter. Här grävdes 1869 ett dike genom trädgården. Trädgårdsdammen, belägen straxt till höger om grinden, upptog dock nära 1 kvarter, dammen var övervuxen med Lemna minor (gröna blad) och omgiven av frodig svärdsliljekant. Trädgården omgavs av en rad väldiga askar, som tjänstgjorde som stormträd. Inom trädgården funnos 2 lindbersåer, gångarna hade rabatter på ömse sidor och i rabatterna voro planterade äpple- och päronträd av gamla utsökta sorter såsom astrakan, grågyllen, hampus, morbror Vilhelms äpple samt olika slags vinteräpplen, vidare sockerpäron, mjölpäron, bergamotter m. m. Bland buskväxter märktes krusbär samt röda, svarta och vita vinbär. Mellan rabatterna lågo de stora grönsakssängarna. Inom ett kvarter märktes 3 sparrissängar av mycket hög ålder, av en liten synnerligen lækker sparrissort, vilken städse bar rik skörd. Varje olika grönsak planterades år från år inom samma kvarter.

Mitt i trädgården framför den ena bersåen fanns ett rosenkvarter med härliga provinsrosor, nejlikor, penséer, prins Gustafsögon o. s. v.

Denna trädgård skötte Jonas med biträde av gamle Olle och en mycket svagt begåvad man vid namn Johannes från torpet Gatan vid Broke, varav han kallades Gaten. När man frågade Gaten, hur gammal han var, brukade han svara, att han var lika gammal som Ågårdsboen, arrendatorn av Ågården vid sågen med samma namn, sedermera bonde i St. Brestorp. Som ett bihang till trädgården kan man räkna

¹ Med »tån» förstods av ålder, antingen en jordremsa mellan husen och bygatan eller en vall, dit boskapen drevs in från betesmarken att mjölka eller vila. Båda betydelserna passa in på Tån vid Trestena.

dels den s. k. Blekvallen utmed gårdsplanens östra sida, där det fanns 3 äppleträd vid stora byggnadens östra gavel, på planen utmed nämnda gavel och den närbelägna fyrkantiga flygeln en stor syrénerså, densamma i vilken moster Hedda och morbror Wersäll blivit vigda, samt backslutningen, mellan nyssnämnda flygel och köksflygeln, där det växte ett stort antal körsbärsträd, som buro frukt, och plummonträd, som icke buro frukt. Under träden lågo om våren från de 3 oxlarna vid hönshuset (praktiga klätterträd) ända bort till iskällaren nedanför syrénersån, den ena vita väven intill den andra i och för blekning. Mot öster begränsades blekvallen av en gärdsgård och utanför denna fanns en väldig sandhåla. Strax intill sandhålan låg uti Kormossen Kattedamm, en fyrkantig, grävd damm, där kattor brukade dränkas och i vars kant växte kabbellök. Förutom blekvallen hörde slutligen till trädgården drivbänkarna, som lågo på ömse sidor om uppfartsvägen ifrån gamla stallet och till gårdsplanen.

Markerna.

Gärdena hade följande namn: Lyckorna med torpet Enebacken och Bengta Svens lycka, beläget väster om gården Nordlyckan norr om byn, Enelyckan söder om gamla stallet. Vidare funnos öster om byn: Kohagen och Smedskärret, 6 gården med namn: Carlssonsgårdet, Torstbergsgärdet, Björkelundslyckan, Koledsgärdet, Kampavall och Åkersholmslyckan, samt till sist Korpabot, beläget mellan Ängarna och Hjortronsmossen. Av ovanstående gården hade bönderna blott andelar i Lyckorna, Torstbergsgärdet, Koledsgärdet och Åkersholmslyckan. Fyra skiftesbruk voro införda över hela åkerarealen. Stora Brestorp brukades som en utgård. Som boningshus tjänstgjorde ännu en av de gamla bondgårdarna, en ryggåsstuga, ladugården var nybyggd kort före pappas tillträde. I Brestorp vinterföddes all ungboskapen och fåren. Åkerarealen i 4 gården var omkring 50 tunnland och av samma beskaffenhet som vid Trestena men tätare bevuxen med ekar. Till Brestorp hörde de vackra lövängarna, Hopängen och Rävåsa. Brestorp sköttes av den sedermera s. k. Ågårdsbonden, en rödlätt, spetsnäsad, gladlynt, men ej vidare pålitlig gubbe. Han hade

Fig. 14. Karta över trakten kring Hornborgasjön. Utdrag ur Generalstabens karta.

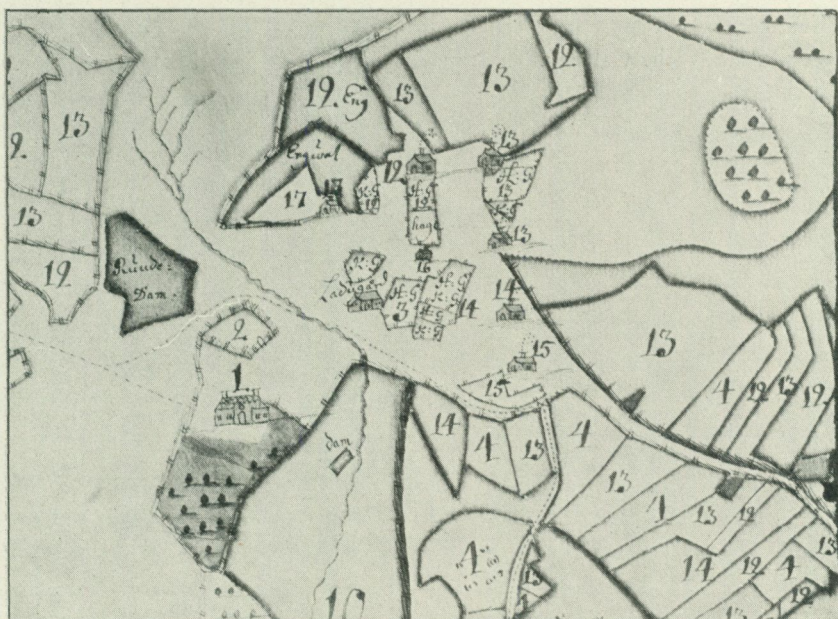

Fig. 15. Utdrag ur lantmäterikarta över Trestena by 1692.
I Lantmäteristyrelsens arkiv.

tidigare varit bonde i Backgården och var svärfader till Spove, som emigrerat till Amerika, då byn nedlades. På Holmetorp, som tidigare varit ett helt hemman, var åkrarna nu ödelagda och förvandlade till betesmarker, där ungdjur och får sommarföddes.

Trestena gräns mot Valle härad följer på en sträcka av omkring en fjärdingsväg från Hornborgasjön till närheten av Forsens kvarnström, Flians¹ södra stränder. På hela denna sträcka och ofta till en bredd av 1 kilometer eller mer var i äldre tider ett enda kärr, här och var uppfyllt med s. k. holmar eller öjor, var och en med sitt namn. Olika delar av kärren hade olika namn såsom Borängen, Gasängen, Store Mad, Törnholmsängen, Fämossarna o. s. v. I allmänhet voro kärren bevuxna med värdefulla foderväxter. Det fanns av ålder en hävdebruksrätt, som gjorde att jämte Trestena, Bjärka by och Bres-torpgårdarna hade äganderätt därstädes. På 1850-talets slut in-

¹ Flían är en biflod till Lidán, som medför Hornborgaån (Slafsan) och Hornborgasjöns vatten.

gingo alla delägarna i skifte av kärren, en förrättning som utfördes av löjtnant Vilh. Gillner. Sedan denna förrättning avslutats, dikade och odlade vår fader omkring 50 tunnland av fämossarna och bebyggde sommaren 58 utgårdan Aspöna på en ekkulle. Som förste statare här antogs fördrängen Fredrik från Långöna, som gifte sig med huspigan Hedda Lustig, dotter av skomakaren Lustig från Hult nära Hjo. Nästan varje år brukade Hornborgasjön i samband med islossningen svämma över madorna och då med sin vattenyta gå upp till byn. Det kunde då ljustras gäddor i Sjötricken och Åttingen. Efter bottenens avrivning blev gräset frodigt.

Den värdefullaste delen av Trestena egendom var den betydliga skogsarealen med en välvårdad storskog. För denna intresserade sig vår fader även mycket. Barrskogen om 5 à 600 tunnland hade han låtit jägmästare Segerdahl inleda till trakhuggning med cirkulation på 100 år. Äng och hagmarker av ungefär samma areal voro bevoxna med ek, björk och tallskog. Planteringar hade utförts dels på det s. k. Lundshygget och dels mellan Lättbruket och Holmetorp.

Till fideikommisslegendomen hörde Broke kvarn, belägen vid Broke bro i Härlunda socken. Avståndet dit var »åkvägen» omkring $\frac{1}{2}$ mil, »gångväg eller vinterväg» obetydligt över 1 fjärdingsväg. För att erhålla besittningsrätt till åns båda stränder hade den mitt emot kvarnen belägna sågen, Ågårdssåg, inköpts. Då vattenverken voro i bristfälligt skick, när pappa mottog verken, lät han ombygga kvarnen och satte henne jämte sågen i fullt modernt skick.

Kvarnen hade 3 par stenar och siktverk, sågen en ram. Båda verken drevos med anställt folk. Mjölaren hette Vallgren och sågaren gamle Johannes, fader till flera präktiga döttrar, varav en blev gift med soldaten Prytz, en med soldaten Hagberg och slutligen Lotta, som genomgick alla piggrader på Trestena, blev därefter mejerska på Salsta i Uppland och gift med förvaltaren därstädes.

Om gamle sågare Johannes erinrar jag mig nu följande anekdot. Pastor Nyberg höll husförhör och framkallade därvid Johannes, som var ytterst surögd, med tillsägelse att läsa i en bok. Johannes, som då var mellan 70 och 80 år, började att leta efter sina glasögon i fickorna, då major Åstrand, som var närvarande och fann Nybergs sätt

trakasserande, utbrast: »Jag har mina glasögon med mig, tag hit boken, så skall jag läsa i sågarns ställe.»

Under pappas tid *byggdes* icke så litet. Förutom Aspönabyggena, Hulgården och Backgården uppfördes en ny koladugård år 1865. Eljest åtgick till husbehov en oerhörd kvantitet barr- och lövved. Vedbehovet uttogs genom träfällning i februari, framkördes till vedbacken och upphöggs genom beting i slutet av fastan. Man kunde då få se hela vedbacken uppfylld med upphuggna vedfamnar. Först fram på sommaren nedtogs dessa och bars in i den stora vedboden med sina 3 olika avbalkningar. Timret, som fälldes i januari, framkördes till backen mellan Hönshålan och Bränneriet, där det skräddes. Ytterligare försåldes icke litet ved till Skaraborna och timmer till Falkbygden och Broddetorp. Så minnes jag, när Gustaf Drakenberg från Knektegården i Broddetorp och patron Stenbeck från Gudhem brukade komma och köpa timmer till husbyggnader. I samband härmed må erinras om den livliga vintervägstrafik, som hela vintern pågick förbi Trestena till Broddetorpslandet. Broddetorpsbönderna foro nämligen ofta över sjön förbi Trestena, Broke till Skara och åter (jmf. kartan, fig. 14).

Några drag ur gårdens äldre historia.

Efter de miljöskildringar, som ovan gjorts, torde kanske nyfikenheten vara väckt att höra några drag ur Trestenas äldsta historia. De kanske just nu försvara bäst sin plats.

Då man läser i Gudhems härads domsbok för 1620-talet och däruti ser, huru en bondfamilj i Trestena by väckt rättegång mot välborne Erik Soop till Forntorp därför, att han icke ville i börd avstå en i Trestena by inköpt gård, förstår man lätt, att det var socialt en ganska kännbar procedur, då de gamla byarna förvandlades från självständiga bondebyar till herrgårdsbyar. I allmänhet torde det icke ha gått på en gång utan först efter hand. Bland Trestena-papperen¹ finnes ett bytesbrev mellan hertig Johan och Erik Soop, i vilket

¹ Numera i utgivarens ägo och tillfälligtvis förvarade i Krigsarkivet.

den förre bortbyter Trestena till Soop mot Forntorp. Soop måtte sålunda sedermera återförvärvat Forntorp, där han sannolikt avled och begrovs i Gudhems kyrka. Under hans livstid har sannolikt icke Trestena bebyggts till herrgård. Hans dotter Ebba, gift med Anders Gyllengrip, ärvde Trestena, varefter gården troligen bebyggdes till sätesgård och överlämnades till deras dotter Gertrud, då hon gifte sig med Johan Persson Ulfsparre, vilka makar bebodde Trestena i slutet av 1650-, början av 1660-talet. Det finnes en anteckning av Christoffer Ekeblad, att han gästade Trestena $\frac{8}{11}$ 1658, antagligen på samma gång som han besökte sin sonhustru Metta Kafle på Bjärka, vilken gård då även bebyggts till sätesgård. Från Ulfsparreska tiden äger man ett ganska vackert vittnesbörd om inre smyckning av någon del i byggnaden, sannolikt ett spiselstycke. Då den gamla iskällaren 1876 planerades, fann man bland andra stenar en uthuggen något defekt kalksten, på vilken syntes ett alliansvapen (Ulfsparre—Gyllengrip) samt initialerna J. P. S. U. och G. G. D. G. och året 1661. Gyllengripska släkten innehade under återstoden av 1600-talet så väl Trestena som Råbäck. Kring 1700 inköptes Trestena av landshövdingen Harald Strömfelt, gift med Maria Mörner. Troligen har han själv aldrig bebott Trestena, men omöjligt är ej, att det är han, som 1704 antingen nybyggt stället eller grundligt reparerat detsamma. Som minne från denna reparation fanns före 1874 års reparationer i huvudbyggnaden och de tvenne fyrkantiga flyglarna 3 spishällar av gjutjärn försedda med följande inskrift: H: S: 1704: M: M:

Ytterligare fanns från Strömfeltska tiden en kalkstensplatta försedd med Strömfeltska och Mörnerska alliansvapnet, troligen även den ett spisöversstycke. Båda dessa minnen äro numera överlämnade till Skara museum, fig 16. Underligt nog gick Trestena i arv i tre generationer efter Strömfelt och i alla tre fallen på spinnsidan, alldeles som om Trestena varit, vad det sedan blev, ett fideikommiss på kvinnsidan. Sålunda förde en fröken Strömfelt egendomen till lagman Frölich, en fröken Frölich förde densamma till kammarherre L. Gyllenhaal och en fröken Gyllenhaal till presidenten Strokirch, som 1794 sålde Trestena till general Fock, vilken senare stiftade fideikommisset.

Med all sannolikhet såg Trestena ut på följande sätt, då general

Fig. 16. Delar av spiselomfattningar i kalksten med Ulfsparre-Gyllengripska och Strömfelt-Mörnerska vapnen. Nu i Skara museum.

Fock mottog stället. På den förut beskrivna höjdplatån lågo en huvudbyggnad omgiven av två fyrkantiga flygelbyggnader och i linje med dessa ytterligare tvenne större flygelbyggnader. Alla dessa byggnader rödmålade och förbundna med varandra genom ett bastant staket. Möjligt är även, att gården varit mycket större och redan nu inneslutit drängstugan och stället.

Ställets kommunikationsled med stora landsvägen och Eriksgatulen Falköping—Skara är oviss, antingen har den ursprungligen gått över Bjärka eller ock genom skogen såsom i senare tid. Den sistnämnda vägen är nog ej gammal. Den kallades ännu för 50 år sedan »Herravägen» med »Herravägsgården», och var uppröjd först sedan Trestena blivit säteri, kanske tidigast på 1700-talet. Den ursprungliga utfartsvägen hade nog gått genom byn och över Torstaberghärdet tills en modern (rak) väg byggts från Puttes ek (en ölännings häst skulle fått sin bane vid denna ek) rätt genom Oxhagen och Smedskärret ned till »Gamlestall». Här syntes förr spår efter en gammal rak väg, som ledde in till Herrvägen, där Lyckorna möttes.

En sak, som är svår att förklara, är vilket ändamål de två, synbart planterade lindarna framför gamla stället haft. De ligga visser-

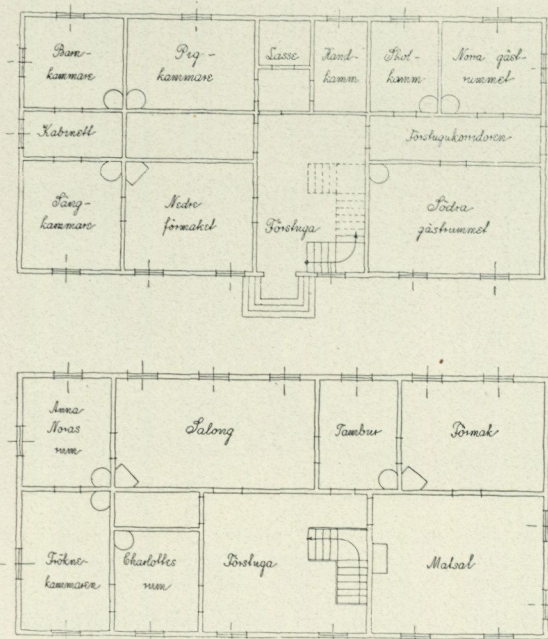

Fig. 17 och 18. Planer av boningshuset.

ligen i linje med Bjärkavägens sydkant, men kunna just därför ej ha bildat någon slags entré till infartsväg.

Den mängd väldiga askar, som äro planterade runt byggnaden och trädgården, förskriva sig sannolikt från 1700-talets förra hälft och hava uppenbart planterats efter det gårds- och väganläggningarna gjorts. Samma var ock förhållandet med den vackra ymniga lönnen, som stod mitt på gården och fick en för tidig död, därigenom att stammen belades med jord. Den fälldes den 13 oktober 1901. Eken vid östra flygeln var enligt traditionen planterad av en fröken Gyllenhaal på 1750-talet.

Huvudbyggnaden torde 1794 kunnat beskrivas sålunda. Till sitt yttre en lång, bred, rödmålad, kanske brädfodrad envåningsbyggnad med en stor svartmålad förstugudörr och med tre fyrkantiga eller smårutiga, i bly infattade fönster på var sin sida om dörren allt under ett mycket högt tak med brutet röste.

Byggnaden var uppförd på hög stenfot och med murade källar-

Fig. 19. Trestena vid 1700-talets slut. Tuschteckning i utg:s ägo, sign. C. G. de F . . . pinx.

valv under golvet. Rumsinredningen torde varit den vanliga herrgårdstypen från 1600-talets slut (jfr Dahlbergs planer för militieboställen i Krigsarkivet).

Rummet till höger i förstugan har varit sal. Då detta rum vid 1812 års reparation delades i en korridor och ett rum, lät man korridoren behålla den gamla salens vackra märkliga takmålning. Denna hade bestått i 5 stycken cirkelrunda kartuscher, återgivande någon naturbild, blandat sjö, berg och land med några träd och några fåglar. Dessa fyra runda stycken sammanbundos med bladverk med snirklar, allt hållet uti rött, blått och vitt.

Rummen norr om salen voro så kallade framkamrar. Dörrlåset till hörnrummet satt utanpå dörren och var ett handsmitt konstlås. Dörrkrokar och haspar voro konstsmide.

De två fyrkantiga flyglarna hade följande planordning. Flyglarna hade låg stenfot och voro timrade med knut samt täckta med sågad ekspån och rödmålade.

Vi skola nu söka lämna en kort skildring av stora byggnadens olika rum efter 1812 års ombyggnad, sådan byggnaden med flyglar

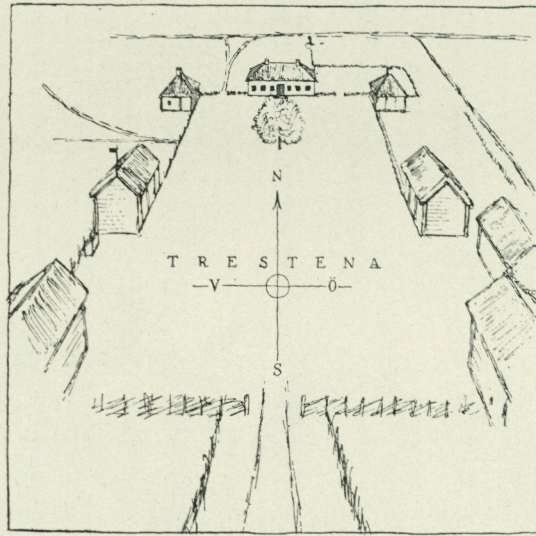

Fig. 20. Försök till perspektivisk vy av gårdsplanen på Trestena före 1812 års ombyggnad.

då gestaltades. Till det yttre voro byggnaderna försedda med tjock puts, vitlimmad. Stora byggnaden hade brutet tak, övre delen klädd med järnplåt, nedre delarna täckta med tegelpannor. Under tegelpannorna byggde om somrarna talrikt med svalor, flädermöss och plogärlor. De små fyrkantiga flyglarna hade kvar särdeles ålderdomligt tak av sågad takspån. Dessa tak voro rätt eldfarliga och sedan köket 1868 flyttats till kuskflygeln, hände på den torra sommaren att en gnista under bakning tände taket. Situationen räddades resolut av två kvinnfolk, jungfru Inga och pigan Clara, vilka praktiserade sig upp på taket med en vattenbalja.

På stora byggnaden utgjordes stenfoten av huggna kalkstenshällar och trappan framför stora dörren hade en stor plan översten, ävenledes av kalk med 3 eller 4 trappsteg ned till gången. Genom dörren kom man omedelbart in i den stora nedre förstun. Den saknade givetvis uppvärmningsanordning och företedde i övrigt en rätt oregelbunden form. Som dörrarna vanligen stodo öppna, var rummet rätt ljust. Voro dörrarna stängda, var det blott ett fyrarutigt fönster, som insläppte en sparsam dager. Detta så mycket mer som

fönstret befann sig i höjd med första avsatsen i trappan till övre våningen och försetts med ett skyddande stängsel, så att icke barn och hundar skulle begiva sig rakt fram igenom fönstret utan i stället taga av åt höger.

Panel och ledstänger voro hållna i mörkbrun färg, dörrarna, som i allmänhet hade 4 speglar, voro i gråblå färg. Fondväggen i detta rum omgavs av 2 stora ekkistor samt 1 bord. Bort i ena hörnet fanns en klädhängare och här hängde alltid tvenne stora »förstugukappor», en blå och en brun, vardera försedda med flera kragar. Den blå hade dessutom anordningar för att hophakas i halsen. Haken och hyskan hade var sin silverplåt med utpressat lejonhuvud.

Från förstun ledde en dörr till vardagsrummet eller nedre förmarcket, en låg dörr till »orreförstun» och en dörr till gången framför pigkammaren och handkammaren. Mellan denna dörr och vardagsrummet fanns en större avskrankning, utgörande mammas garderob. I hörnet mellan garderoben och vardagsrummet funnos 2 hyllor, en större en meter från golvet, på vilken stod en stor kopparflaska med dricksvatten och en mindre, en meter högre upp, där ringklockan hade sin plats. Mitt i förstugutaket hängde en stor lykta med plats för 2 ljus.

Måltidsseder.

Efter ovanstående orienterande historiska skildring, bl. a. avseende att giva läsaren en bild, så levande som möjligt av det Trestena, som stod på 1860-talet, övergå vi till ett försök att skildra det dagliga livet. Början göres med måltiderna i herrgårdsbyggnaden. Det låg icke något särskilt ovanligt över dem, utan de voro i stort sett anordnade i likhet med vad som var brukligt på andra platser och i stort sett ännu är så. En redogörelse kan dock försvaras på den grund, att måltidsplägsederna voro så att säga mera rituella än vad de nu äro. Ja, man kan nästan säga, att det låg något sakralt över dem. Hos allmogen var detta drag särdeles markant denna tid. Det var en stor skillnad på måltiderna i söcken och i helg. Varje helg hade i måltidshänseende något särskilt drag över sig. Då främmande gästade eller vid familjehögtider gjordes större anordningar än eljest.

Vad som kanske mest utmärkte det gamla herrgårdslivet, var den obegränsade gästfrihet, som utövades. Det var som riksmarskalken, friherre Fredrik von Essen ofta brukade säga om Kaflås¹ under hans ungdom: »Pengar fanns det inte, men det fanns gott om mat och rum och framför allt hjärterum och hjärtevärme.» Alla voro välkomna och alla trivdes.

Alla måltider intogs en trappa upp i den stora matsalen, all mat skulle bäras dit från köksflygeln, den långa vägen över gården i ur och skur. Det var endast kaffet och teet, som lagades i pigkammaren. Signal till måltiderna, som voro frukost, om jag minnes rätt, kl. 9, middag kl. 2, te kl. 6 och supé kl. 8, skedde medelst ringning. Till middagen ringdes 2 gånger.

Till frukosten var det dukat dels på slagbordet, som stod mitt i salen under ljuskronan, dels på det stora runda bordet, som stod framför den långa soffan mellan de två östra fönstren. På slagbordet befann sig porslin och servis med servetter på bordets mitt. Vid norra ändan befunno sig de stora faten, vanligen fyllda med kornkaka eller palt, på bordets södra sida funnos brödkorgar och smörtallriken. På det runda bordet befunno sig kaffekopparna, kaffekannan m. m. Måltiden intogs vid, som det hette, gående bord, var och en serverade sig själv och intog någon självvald plats. Det ligger i sakens natur, att de flesta valda platserna bibehölls. Så satt pappa alltid i soffans södra hörn och mamma bredvid honom på en stol. De minsta barnen, som fingo vara med om detta mål, placerades kring det vita och blå porslinsbordet, som något drogs ut på golvet från sin plats vid sydöstra fönstret. Alla måltider inleddes och avslöts med bordsbön, som i tur och ordning lästes högt av de yngsta barnen. Informatorerna togo oftast plats vid det andra porslinsbordet (Drottningholmsbordet, fig. 21), som hade sin plats utmed väggen mellan förmaks- och förstudörren. Samtalet var gärna livligt, i synnerhet när kaffedrickningen började. Ofta brukade då pappa skämta med fröken Köhler. Efter intagen måltid tändes långpipan av pappa, och

¹ Trots det relativt långa avståndet räknades Kaflås såsom granngård, väl främst genom släktskap med familjen därstädes genom general Focks maka Anne-Margarethe von Essen.

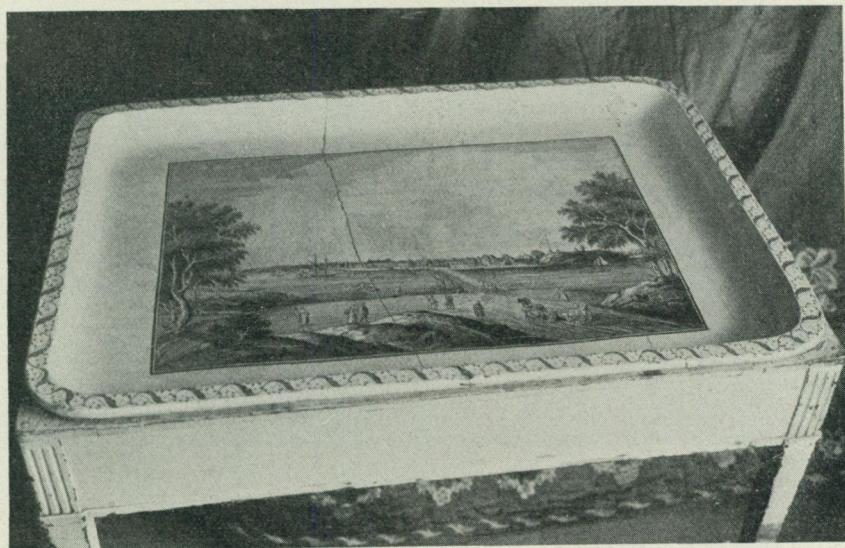

Fig. 21. Tebord med fajansskiva från Trestena.

detta var signalen till att den ene efter den andre bröt upp från måltiden och gick till sina göromål. Pappa och mamma sutto gärna kvar på sina platser under det att bordet avdukades.

Familjen hade denna tid en liten hund, en leverbrun rapphönstik, lydande namnet Donna. Morbror Claes hade en gång haft henne med sig och jag vill minnas, att han som orsak härtill uppgav, att han tagit Donna ifrån någon av sina underlydande ingenjörer, som han funnit vara alldeles för sträng mot det lilla fina och timida djuret. Mamma var mycket fäst vid Donna, liksom även pappa, i vars knä hon ofta brukade ligga, särskilt om aftnarna. Under måltiderna hade Donna sin plats på en dyna mellan den stora kakelugnen och förstuddörren i matsalen. Om nätterna låg hon i vardagsrummet eller nedre förmaket.

Middagsmåltiden. Sedan det ringt andra gången till middagsmåltiden och alla därefter omedelbart inträtt i matsalen, fann man ett bord mitt i salen, dukat med kuverter för alla. Bordet utgjordes vanligast av ett slagbord, som i vardera ändan utökades med hälften av det runda bord, som stod framför soffan. Bordet bildade sålunda en elips. Mitt på bordet stodo två karaffiner, en med en

Fig. 22. Silverpjäser från Trestena.

härlig svagdricka; ytterligare funnos på bordet de tvenne urnelika sockerskålarna av silver (fig. 22). Vardera skålens sidor hade medaljonger, som påminde bordsgästerna om såväl sanningens gudinna med spegeln i handen, som ryktets gudinna med trumpeteten i mun. Dessa klenoder hade följt med från Rosendal¹ och hade på sin tid inköpts av farfar. I salen mellan den väldiga kakelugnen på fötter och den stora eldöppningen, där om vintern brasor brunno nästan vid alla måltider, ty rummet var kallt och vid södra väggen fanns ett inbyggt skänkrum med tapetdörr. Mellan denna skänk och ett bord, som stod mellan fönsterna å södra sidan, fanns ett vitmålat skänksbord med dubbla skivor, den ena över den andra. Längs utmed skänkväggen stod ett ganska vackert teskrin som tillika innehöll en stor kubisk ask av tenn innehållande bitsocker. När man kom in till middagen, var hela anrättningen upplagd på porslinsfat, som alla stodo på skänkbordets båda sidor. Utmed skänkväggen stodo väntande skänksan och ytterligare en piga, båda skrudade i ljusa bomullsförkläden. På det gula bordet var dukat det s. k. smörgåsbordet. Under bordet stod det gamla brännvinsschatullet, som pappa fått efter överjägmästare T. Oxehuvuds död på Hökerum² 1830. På smörgås-

¹ Gammalt släktgods, beläget i S. Vånga gamla socken (numera Hällstad) i Älvsborgs län.

² Nära Ulricehamn.

bordet stod tvenne brödkorgar, en med hårt bröd och en med mjukt, en smörassiett och vanligen en tallrik med den storpipiga Gudhemsosten, som på denna tid även var av en utmärkt kvalitet. Vid matbordet, som hade längdriktning norr och söder hade pappa sin plats i norr och mamma i söder. Sedan smörgåsbordet undangjorts, intogo alla sina platser bakom stolen till kuvertet, någon av barnen läste bordsbönen och alla togo plats. De båda uppasserskorna följdes åt med matfaten och serveringen började med den gäst, som satt till höger om pappa. Vanligen bestod middagen av två rätter mat och serverades av dessa soppan sist, en regel, som alltid följdes, såvitt jag minnes. På söndagarna eller då mera förnämligt främmande voro på besök, serverades »efterrätt». För övrigt voro nog maträtterna av »husmanskost» och synnerligen omväxlande. Varje årstid gav sin prägel åt maträtterna. I allmänhet köptes aldrig några matvaror; det som köptes, var allenast kaffe, socker och te samt övriga specerier, dock sparsamt. Sirap användes oftast i stället för socker o. s. v. Under middagen fördes en livlig konversation, varvid samtalet var gemensamt, om bordet icke var för stort. Att barnen ej skulle deltaga i samtalet, utom när de tillfrågades, var en oskriven lag. Efter måltiden stego alla upp på en gång, och någon av barnen läste från bordet; därefter gingo alla först till värdinnan och så till värden och tackade för maten, barnen kysste härvid mor på handen. Efter middagen dracks det kaffe i förmaket och pojkarna skyndade i vild fart ned till pappas flygel, där man hämtade en långpipa till pappa och ytterligare en till varje rökande gäst. I förbifarten medtogs från kabinettet det lilla vackra tobaksskrinet. Piporna fördelades, sedan de stoppats ur tobaksskrinet, och snart bolmade det tobaksrök i hela förmaket, under det gubbarna sågo belåtna ut.

Livligt minnes jag de vintrar, då antingen Gustaf Drakenberg eller patron Stenbeck på Gudhem varit i skogen och tillsett skogsavverkningen och sedan inbjödos till middag och kvarstannade en stund vid pipan. Det förekom aldrig, såvitt jag kan minnas, servering av starka drycker på e. m., toddy såg jag aldrig hemma. Där- emot förekom att på brickor kringbars i små trevliga glas serverad

hembryggd punsch eller purpurröd bischoff. Snapsen serverades däremot till alla tre målen.

Kl. 6 skramlade ånyo ringklockan från förstugutrappan, man samlades då i salen till tedrickning. Teet serverades från det runda bordet framför soffan, på vilket tekoppar och skorpkorgen stod. Nu tändes 2 talgljus, som jämte den sprakande brasan spridde ett svagt ljus i det stora rummet. Möblerna bildade stora svarta skuggor, och jag minnes än, hur jättelikt stora rättorna kunde vara, då de sprungit från sitt favorithål bakom den röda fodraklockan bort till hålen vid kakelugnen. Understundom hände, att lilla Donna i vild fart for upp och med sina med långa klor försedda fötter satte av, för att fånga rätten, vilket regelbundet misslyckades. Ännu livligare blev denna jakt, då morbror Vilhelm med gamla Nos hade kommit på besök.

Kl. 8 på aftonen serverades kvällsmålet. Detta var uppdukadt på slagbordet mitt i salen och utgjordes alltid av en lagad rätt mat samt rågmjölsgröt och mjölk, utom på lördagarna, då det serverades risgrynsgröt.

Efter supén återtog arbetsplatserna i salen och man sysselsatte sig med samtal gärna om politiska händelser till klockan slog $\frac{1}{2}$ 10, då uppbrott skedde med den ceremonien, att alla togo varandra i handen och önskade »en god natt», ofta med tillägget »sov gott». Jag minnes icke vid vilken ålder man slapp att gå till sängs före supén, men troligen var det vid 7 års ålder. Det blev svårt att hålla sig vaken mellan supén och kl. $\frac{1}{2}$ 10. Varje afton brukade då de yngsta krypa intill pappa i soffan, luta sig intill honom och kela med Donna, som låg i hans knä, tills man ljuvt insomnade, och då man väcktes, fann man med förvåning, att man knappt kunde stå på sina fötter, då benen somnat.

En gång minnes jag, att jag i denna situation drömt en dröm, som i ohygglighet övergått alla andra mina drömmar. Jag hade ont av den i månader, men tordes aldrig omtala den för någon. Saken har obetydligt intresse, men stod nog intimt i förbindelse med mina själsanlag. Saken var följande, att då tornbyggnaden vid Bjärklunda kyrka fullbordats, upphängdes i det tornrum, som låg i höjd med

orgelläktaren en stor, på väv målad oljefärgstavla, föreställande yttersta domen. Det var sannolikt, att tavlan, som tydligen härstammade från 1600-talet och tillhört endera Härlunda eller Bjärka kyrka, var ett konststycke, men dödsriket var återgivet med en drastisk konst, som kom åskådaren, åtminstone en 10 års pojke, att djupt uppröras. Tavlan finnes numera på Skara museum.

I senare tid har jag förälskat mig i ett konstverk, som har samma motiv, men utfört med en moderation och med en konst i allegoriseringen av det mystiska i religionen, som på mig gjort det mest tilltalande intryck. Med största tillfredsställelse har jag erfarit, att den sympatiska konstkännaren Andreas Lindblom har samma smak. Tavlan är ett epitafium, som är uppsatt i Storkyrkan i Stockholm på södra väggen och försett med Adler Salvius vapen, men är i själva verket ett krigsbyte från Marienburgs domkyrka, där den skulle bevarat minnet av en kanonikus (Se i övrigt Valdemar Rudins predikan 11 söndagen efter Tref. första årgången, sid. 224 och 225).

Dagligt liv i övrigt.

Gent emot livet och måltiderna på vardagarna, avskilde sig söndag och helgdagarna på ett alldeles särskilt sätt. Först och främst var då allt arbete nedlagt, utom vad som kreatursvården nödvändigt krävde.

På morgonen iklädde sig alla helgdagskläder. I Bjärklunda kyrka hölls alla söndag och helgdagar allmän gudstjänst kl. 10 f. m., och den bevistades praktiskt taget av alla människor. Det fanns visserligen en och annan av folket, som ej »gick i körka», men han ansågs ock som en hedning.

Den stående maträtten på söndagsmorgonen var en stor härlig fläskpannkaka med i små tärningar skurna fläskbitar på ytan. Barnen, som i vardagslag fingo kaffe kokt på bränd råg eller ekollon, fingo på söndagsmorgnarna riktigt kaffe. Det stående samtalsämnet var, vilka som skulle gå eller åka till kyrkan och vilka som skulle stanna hemma. För övrigt samlades de hemmavarande vid pass kl. 11 i sängkammaren, där predikan lästes.

Sängkammaren var möblerad på följande sätt. Framför

det fyrkantiga fönstret åt gården fanns ett bord, på vilket stod en större spegellåda och framför denna spegel brukade mamma kamma sig och pappa alla rakedagar raka sig. Han ville då gärna, att någon skulle sitta bredvid honom. På västra väggens mitt stod den stora dubbelsängen med det vita stickade täcket över sig. Möbleringen var lika på ömse sidor av sängen och upptog i följande ordning en rödpole-rad kommod, en stoppad länstol och en likaledes rödpolerad byrå med tre lådor, byråns långsida längs den mötande väggen. Mellan södra väggen och dörren till lilla förmaket stod en även rödpolerad stoppad soffa och över denna en synnerligen vacker pendyl. Då predikan lästes, satt alltid pappa i soffans innerhorn, mamma i ytterhornet, faster Hedda, så länge hon levde, i den södra länstolen och jungfru Greta i den norra. Övriga åhörare sutto utmed väggarna i såväl sängkammaren som lilla förmaket. Efter läsningen brukade faster Hedda från en medförd ask bjuda småbarnen på en karamell. Jag minnes dock en gång, då det efter predikan hette, att eftersom barnen icke suttit stilla, blir det ingen karamell i dag — jag minnes livligt hur djupt detta grep oss, då vi sågo, att denna bestraffning pressade tårar ur fasters ögon, då hon stod upp och gick sin väg.

Söndagsmiddagen utmärktes av tre rätter mat. Såväl kötträtt, soppa som smörgåsbord voro av finare beskaffenhet, och efterrätten utgjordes av kokad frukt eller icke så sällan av den mycket omtyckta rätten blancmangé. Några särskilda bjudningar förekommo sällan eller aldrig. Jag tror mig knappt kunna minnas mer än tre, den ena ägde rum 1858 i november, då faster Hedda begrovs, den andra 1859, då häradshövding Janne Richert förlovat sig med morbror Vilhelms dotter Anna och den tredje 1860, då Hedda Lönnerblads dotter döptes. Vid sådana tillfällen var det dukat gående bord och vin serverades från bordet, där det i hörnen stodo vinkaraffiner med sherry och portvin. Men grannar och bekanta kommo, som förut antytts, självbjudna ofta och särskilt vid familjefester.

Om vardagarna gick allt sin gilla gång. Vid uppbrottet från frukostbordet kvarlämnade vi som ovan (sid. 97) berättats i matsalen pappa rökande sin långpipa och mamma ofta med en strumpstickning i handen. Matbordets avdukning försiggick sedan omedelbart.

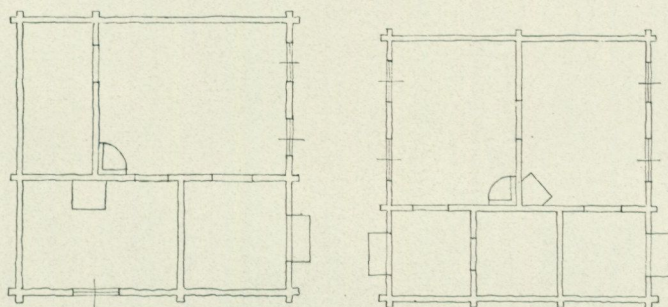

Fig. 23 och 24. Plan av flygelbyggnaderna, till vänster den östra, till höger den västra. Flyglarna hade låg stenföt och voro timrade med knut samt täckta med sågad ekspån och rödmålade.

Om nu någon följde den avtågande delen av familjen, skola vi finna, att barnen med fart sprungo ut för att förlusta sig, innan läsningen kl. 10 började. Övriga samlades snart nog i nedre förmaket, där fruntimrena med sina arbeten togo plats. Vid det lilla sybordet till vänster om förstudörren satt moster Carolina, så att hon fick ljuset från vänster, vid det andra fönstret sutto merendels mamma, när hon var inne, eller någon av döttrarna. I den långa soffan, över vilken hängde »gubben Noaks» porträtt (överstelöjtnant Ulrik von Schwarzenhoffs mindre porträtt), satt fröken Köhler med sina vidlyftiga sömnadsarbeten upplagda på det framför soffan stående vackra runda bordet med inläggningar av alrot. Till vänster om förstudörren stod morfars gamla brädspelsbord. Mitt emot detta bord vid sängkammardörren stod mammas skrivbord. I hörnet intill sängkammardörren fanns den vackra målade kakelugnen med lika figurer, utgörande en slottsruin, ett träd och en stor fågel. Detta rum hade greve Sparre använt som förmak.

Snart var handarbetet i gång, en liten konversation underhölls med informatorerna, tills de kl. 10 började sitt arbete med pojkarna. När pappa begav sig ned till sitt rum, gjorde han ett besök i detta rum för att taga på sig sin mörkgröna, med ekorrskinn fodrade ytterrock samt ett par lädergaloscher, som stodo på en grönmålad brädlapp. Ofta kunde man få höra, att han bad moster Carolina bedja Anne-Margrethe komma ned till honom kl. 11. På en stol bredvid galosch-

Fig. 25. Kontorsflygeln (östra flygeln). Teckning av Carl Mannerfelt 1917.

lappen låg mössan med den stora skärmen, och på vintern i denna ett par hemmastickade vita vantar med stora kragar.

Vi följa nu far ned till hans flygel. Denna gammaldags, hemtrevligt konstruerade byggnad bestod av en förstuga med klädhängare och plats för postväska, två ungefär lika stora rum, ett med två små fyrkantiga fönster mot gården, försett med en spis, i vilken det aldrig eldades, och därinnanför ett liknande rum med två fönster åt öster, där Billingsens blå, lätt buktade höjdkam syntes med Brodde-torps vita kyrka på bergssluttningen. Innanför detta rum var en större garderob med ett fönster knappast en fot i fyrkant, försett med gamla gröna blyinfattade smårutor och en yttre brädlucka. I denna pappas garderob fanns bland mycket annat intressant två långa brädhyllor med böcker och kartor. Här funnos också Westins litografier över Carl Johans krig. I pappas rum stod ett stort skrivbord med gaveln utåt rummet mellan fönstren. Utmed mellanväggen stod en

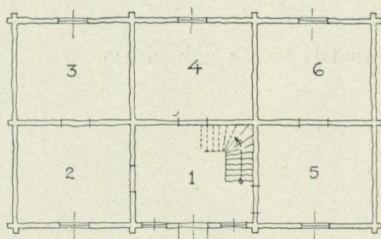

Fig. 26. Plan av boden. 1. Förstuga med jordgolv och två smala fönster, våg och trappa. 2. »Brännvinsbod». Gubben Ullholms sanctum sanitore. Dörren låstes med hänglås och dörrnyckel. 3 och 4. Mjöl- och varurum. 5. Visthus med silltunnor m. m. 6. Köttbod med galler för gluggen och lucka. Stengolv. — Alla dörrar i denna byggnad hade »kathål».

kommod och en säng; över sängen hängde 2 pistoler, 2 bössor och 2 värjor. Utmed norra väggen stod en soffa, i norra hörnet en klocka i vitt fodral. Framför nordligaste fönstret stod en länstol, framför södra fönstret ett bord med en större lådspegel. I sydöstra rumshörnet en piphylla med en mångfald sjöskumspipor i långskaft. Mellan piphyllan och kontorsdörren stod en mahognychiffonier. Pappa tillbringade i detta rum största delen av dagen. Brevskrivning och andra skrivgöromål förrättade han vid skrivbordet, antagligen på grund av ljusförhållandena, alltid på f. m. Han läste mycket tidningar och böcker och satt då i länstolen framför fönstret. Vid företaget av skriftliga arbeten märktes hos honom, att han måste övervinna en viss ovilja och gärna såg, att mamma var närvarande och då satt på en stol mitt emot honom. Det var nog icke alltid så roliga brev, som skulle författas. Posten kom från Skara via Postgården, buren av Hans i Flyt två dagar i veckan och gick likaledes två dagar. Jag tror, att den kom tisdagar och fredagar och gick onsdagar och lördagar, alltid i en stor skinnväska med en rund mässingsplåt, på vilken det stod Forstena.¹ Som man bytte tidningar med Thams på Dagsnäs, gick ett postbud mellan gårdarna alla onsdagars och lördagars aftnar i en vaxduksväska. I denna nedstoppade gärna grannfruarna en brevlapp till varandra.

¹ Före tillträddandet av Trestena hade familjen bott på Forstena (nära Vänersborg). Den gamla gården, Lennart Torstensons stamgods, var då överstelöjtnantsboställe vid Västgötadals regemente.

Under »posttiden» voro några besök icke välkomna. I allmänhet skulle barnen inbjudas till besök och fingo då blott tillstånd att komma två på en gång. Då bortflyttades rakspegeln, Carl Johans tavlor eller »Svarta boken» (en släktanteckningsbok från 1600-talet) framtogos till beskådande. Understundom nedtogos även pistolerna och värjorna att användas till lek. Om sommartiden satt pappa på f. m. vanligast i sitt yttre rum, som då var svalare än det inre. Om det yttre rummet minns jag följande: Dörr- och fönsterposter voro målade blåvita, tidigare hade de varit bruna, i hörnet stod en vitlimmad spis med en järnhall från 1704, och i övrigt fylld med färskt björkris. Mellan fönsterna stod ett ytterst elegant stort skrivbord i empirestil, som tillhört greve Sparre. Efter pappas död skänktes bordet till morbror Adolf, och efter hans död inköptes det av Claes Wersäll. På mellanväggen stod ett stort bokskåp rödpolerat med två draglådor. I lådorna lågo gamla handlingar och gårdskartorna, i bokhyllorna åter fanns uppställt ett gammalt bibliotek, samlat under Levanders tid. Utmed hela norra väggen befann sig en lång, stoppad soffa med rött klädesöverdrag och nedhängande fransar. Intill det nordligaste gårdsfönstret hängde en mycket prydlig barometer, som även tillhört greve Sparre.

Julfirandet. På tal om julsederna tillåter jag mig att göra en erinran, som tillika blir ett lovprisande över forna tiders kvinnor och deras insats i den husliga trevnad och i den höga hemkultur, som de och inga andra skapade. Jag gör detta så mycket hellre, som det icke lider någon tvivel om att den självförsörjande kvinnan saknar möjlighet att verka i hemmet på samma sätt, som hennes äldre medsystrar kunde göra. Härmed har jag icke förnekat, att icke kvinnans emancipation varit nödvändig och lyckobringande, ty låtom oss lägga i handen släktkalendrar från 1800-talets tid och granska, hur många ogifta kvinnor det funnits i de högre stånden. De voro dömda att i hela sitt liv uteslutande arbeta i hemmen och oftast utan möjlighet till ernående av full självständighet. Det ligger därför i sakens natur, att de av dem, som ägde gåvor lämpade för att höja trevnaden i hemmet i arbetet härmed skulle nedlägga hela sin själ.

Med den största glädje motsåg man j u l e n, även om man blivit så

stor, att man kommit in i Skara skola. Kring 60-talet var det ofta barvinter vid jul. Jag minnes så väl, hur det såg ut på gården, i förstugan och även i rummen, när man på julaftonen gjorde sin rond. Alla julsysslor voro nu avslutade, och det var skurat och städat överallt. På gården syntes icke något arbetsfolk, men däremot kommo allt emellanåt högtidsklädda personer för att hämta »julekost». Såväl klockaren Svensson som kyrkovaktare Dahl skulle mottaga kakor och korvar och ett par stöpta talgljus. Detta jämte några andra ovanligheter gav en egendomlig prägel åt denna förmiddag, som i längd blott tävlade med eftermiddagen. Voro dammarna isbelagda, begav man sig dit eller ock ut på en promenad. Man fick icke gå upp i övre våningen, men man förstod, att där rustades väldeligen. Middagen intogs i köksflygeln i hantverksskammaren och jungfru Ingas rum, belägna intill varandra. I hantverksskammaren var middagen uppdukad på ett stort slagbord. I spiseln därstädes brann en stor björkbrasa, och på en brandring placerades, sedan alla voro samlade, en stor doppegryta av koppar. Maträtterna voro doppebröd, korv av olika slag, sylter, revbensspjäll och härliga struvor.

Efter intagen middag togs en siesta, vari t. o. m. barnen deltog för att förkorta tiden. Det kunde hända, att den blev så grundlig, att då man kom ut på trappan syntes Orions bälte vid horisonten straxt ovan Tostaberget, med den rödblixtrande Aldebaran över sig. Sirius passerade Billings-horisonten denna tid först kl. 9.

Vid tedags, som denna tid inträffade efter mörkrets inbrott, kunde man se, hur mörka skuggor rörde sig på gården; alla med stora byggnaden som mål. Förutom den vanliga matsalen, förmaket och tamburen var nu även salongen uppvärmd och upplyst. I förstugan brunno de stora taklamporna och här och var en lampett. Dörrarna stodo då överallt, även till de oeldade förstugorna, på vid gavel. När det hade ringt till teet, så rusade alla barnen upp till salen. Med vilken häpnad betraktade man icke nu de förändringar, som här vidtagits. Framme mellan de södra fönstren stod rummets stora attraktion, nämligen julbordet. Detta var ett slagbord understundom fyrkantigt, understundom runt. Mitt på bordet stod den rätt stora, vackert klädda granen, strålande med gula vaxljus och behängd med äpplen och ka-

rameller, samt talrikt med glaskulor.¹ På bordet nedanför granen lågo de s. k. julhögarna, avsedda en för varje barn. Så vitt jag nu kan minnas, bestod varje julhög av 5 olika slags bröd, gåskakan, vörtleven, vetekusen, saffransbullen och pepparkakstuppen. Borta i ett hörn av rummet stodo en med lakan överklädd klädkorg och en vagnslåda.

Men nu skulle vi göra en rond med pappa genom rummen och hälsa på alla gästerna. Inne i salen hade inspektör Ullholms och jungfru Greta bänkat sig. I tamburen och i salongen sutto utmed väggarna gamle rättaren, kusken Olle samt alla drängar och pigor; jungfru Inga satt inne i salen. Serveringen utgjordes av te med skorpor och småbröd samt ett glas punsch eller bischoff. Julklapparna utgjordes vanligtvis av hemmagjorda brokiga körtömmar, piskor, vantar m. fl. nyttiga saker, vidare julböcker o. s. v. och utdelades i stora salen i allas närvaro. Då julklapparna voro utdelade, gick syster Anna Nora bort till fortepianot med det röda klädestäcket, lyfte upp detsamma och började spela julpsalmer och senare även några dåtida favoritstycken, jag minns ännu Trubaduren.

Allmän överblick av hemkulturen under 1860-talet på Trestena.

Redan förut är sagt, att den betoning, som gavs hemlivet, vilade på kristlig etisk grund. Hos såväl far som mor voro nog Pauli stora tanke i Filipperbrevet (»Kristus är mitt liv») ett sant uttryck för livets utformering. Givetvis kan med en sådan ram hemmen och den anda, som där härskar, växla i oändlighet.

Vad som av världen mest gjorde sig bemärkt i Trestena-hemmet var allt det, som stod tillsammans med familjens sociala ställning. Macaulay har skildrat den engelske godsägaren kring 1680 som ett original, djupt präglad av fördomar och egennytta. Andra klasser i samhället voro snart sagt hans fiender. Tolerans mot olika tänkande var omöjlig. De underlydande betraktades som godsherrens egendom. Jag tror aldrig, att under någon tidrymd en svensk godsägare kunnat tecknas på detta sätt. Visst är det sant, att godsägarens ställ-

¹ Jfr härom Fataburen 1909, sid. 249.

ning medförde en så självständig och mäktig ställning, att han lätt blev som en kung i ett smårike, han blev starkt klassavsöndrad och icke så litet fördomsfull, men då den svenske godsägaren i regeln tillika var eller varit vanligast militär — tjänsteman, så satte detta förhållande sin prägel på godsägaren, ej mindre än hans feudala ställning i förhållande till sin underlydande personal. Godsägaren var tillika ofta adelsman och som sådan bärare av en tradition med ansvar. Den svenske adelsmannen var en utpräglad patriot och i regel därtill gärna rojalist.

Under 1800-talet var det två olika strömningar, som gävo sina olika karaktärer åt de politiskt tänkande. De liberala önskade, att i grund socialt omdana samhället. De hyllade personlighetsidén och ville borttaga det gamla klasssystemet; privilegier och undantagslagar ville de avskaffa. De trodde att en starkare utveckling och högre bildning skulle vinnas genom reformer. De trodde vidare, att nationalism i den politiska samlevnaden skulle befordra frid och endräkt. De konservativa åter ställde sig i opposition emot hela det liberala programmet. Härvid begingo de det stora felet, att aldrig på allvar upptaga frågan om vissa reformer i samhället. Under 1840-, 50- och 60-talen koncentrerade sig striden mellan liberalism och konservatism väsentligast kring representationsväsendet, tullväsendet och några andra lagfrågor såsom religionsfrihet, bankväsendet m. m.

På Trestena skulle säkerligen en opartisk granskare hava funnit, att det i socialt hänseende rådde ett jämförelsevis gott förhållande. Några fattiga eller förtryckta funnos icke. Mellan alla de olika sociala lager, som funnos på godset, rådde ett hjärtligt förhållande. De äldre hade generation efter generation stått vid varandra sida och känt varandra icke blott individuellt, utan även släktkollektivt.

Godsets barn och ungdom hade umgåtts och lekt med varandra under ganska fria former. Hur såg det icke ut på Store damms is en vacker månljus vinterafton? Där funnos då församlade all ungdomen lekande med varandra och likaså sommartid på de plana, igenvuxna åkrarna i Rävåsa, där de lövskogsklädda åsarna löpte fram. Hur trevligt hade icke även ungdomen där? Där omväxlades mellan att leka änkeleken och excercera med gårdsgårdsstörar, alldeles på

Fig. 27. Vävar-Lars framför sin stuga (Larsa stöva). Foto. Ingegerd Mannerfelt 1910.

samma sätt, som man sett trupperna göra vid de stora övningslägren på Axvall 1858 och 1865.

Den allmänna tonen från husbondefolkets sida var på Trestena visserligen självmedvetet imponerande, men där förekom aldrig något brukspatronsregemente med skrik, svordomar och husaga. Den senare kvarlevan hade nog så allvarsamt funnits på Trestena i morfars tid. Man hörde ofta berättas om hur rädda folket varit, då de enskilt inkallats till ryttmästaren. Gamle Jonas sade ofta: »Jag har många örfillar fått i min dag t. o. m. av spektorn». Det var nog icke utan skäl, som morbror Adolf som riksdagsman motionerade om husagans avskaffande och flitigt i Aftonbladet bearbetade den allmänna meningen för bifall till hans motion, som ock gick igenom i början på 1850-talet.

Trots att ett synnerligen hjärtligt förhållande sålunda rädde mellan husbondsfolket och godsets alla innevånare, kan man dock icke förneka, att det alltid låg en prägel av värdighet, ja höghet över såväl pappas som mammas uppträdande. Helt visst hade mången tyckt,

att det var stelhet och förnämhet, som präglade umgänget. Sant är att all frispråkighet och flabbighet liksom dog bort på deras läppar, som voro vana att föra sådant å bane. Gamle patron Jönsson på Stora Bjurum brukade på gamla dagar berätta, att han kände en ovanlig respekt i sällskap med överstelöjtnant Mannerfelt. Den respekten hade han fått genom att vid utkastandet av sina paradoxer erhålla några av dessa repliker, som voro M:s styrka att giva, och de gävos spetsigt och understundom drastiskt. M. var, i motsats till vad ofta var fallet denna tid, prästvän.

Umgänget var icke stort, men besök gjordes på Dagsnäs m. fl. ställen och besök mottogos ofta, som ovan nämnts. Vid dessa voro samtalen livliga, omfattande politik, dagens on dit, och lustiga historier.

För att nu återgå till föreliggande huvudfråga eller redogörelse för det drag hemkulturen hade, så skulle jag vilja uttrycka detta i följande korta skildring.

Livet skulle levas i arbete och strängt sedligt allvar. Till Gud skulle förtröstansfullt alla företag, framtiden och nuet ställas. Jorden var visserligen en jämmerdal, men vad mer, om man vandrade där stödd av Guds hand, så bar man eller behövde icke bära på någon fruktan och man anförtrrodde sig till »fröjdeanden» (Ps. 138).

Statsstyret inom alla grenar ville man hava starkt. Folkkyran var något, som städse låg och glödde under den falnande askan. Gent emot främmande makter var Sverige i ett prekärt läge. Hur ofta hörde jag icke detta uttryck: vi bli ryssar. Mörkt såg man på liberalismens utveckling, och med den djupaste sorg mottogs 1865 under rättelsen om representationsförslagets genomgång. 1865 i december antecknade min moder i sin annotationsalmanacka följande: »Det nya representationsförslaget antaget! Huru litet veta de, som antagit eller förkastat vad nyttigt är! Du, som styrer folk och riken med din mäktiga hand, bevara vårt älskade fosterland, att ej ditt ord tages bort och det komma olycka över detta arma kära land, där alla mina älskade barn äro födda och skola fostras.»

Ett kulturellt drag var den stora vetgirighet och beläsenhet, som rådde. Man följde även i detta hänseende med sin tid. Den skandinaviska frågan saknade icke sympatier, men däremot föreföll skarp-

skytterörelsen min fader som en välmenad, men rent av löjlig rörelse. Den tog icke hänsyn, ansåg han, till krigets allvar och disciplinen. Jag minnes så väl följande lilla anekdot. Antagligen passerade den på hösten 1865 eller 66 en söndagseftermiddag. Vi voro hemma ifrån Skara, men skulle återvända med en s. k. bondskjuts och sutto alla församlade i nedre förmaket, då den klumpiga stallpojken Alfred Rehn inträdde, upplät sin mun och sade: »får jak gå te Herrtorp å ta te skarp-skutt?». Frågan framkallade en dämpad munterhet, som dock övergick till ett ogrannlaga skratt, då den snälle Alfred på pappas fråga, varför han skulle ta till skarpskytt, gav det förbluffande svaret: »Jo, jak sa kri' mot Sverge.» Pappa rättade honom med ett milt leende sägande: »Du menar väl *för* Sverige, men jag tycker, du gör klokare i att stanna hemma än att gå dit och se hur de sup.»

Hemkulturen kan i korthet betecknas som starkt patriarkalisk. Råd och föreskrifter begärdes och avgåvos emellan husbondefolk och underlydande, som den naturligaste sak i världen.

ZUSAMMENFASSUNG.

Otto Mannerfelt: Alltagsleben auf Trestena in den sechziger Jahren des neunzehnten Jahrhunderts. Bilder aus dem alten Westergötland.

Der Verfasser schildert eingehend das Leben auf einem alten Herrenhof in der Provinz Westergötland und berichtet über die Zusammensetzung und die Beschäftigungen der Dienerschaft, über die Bewirtschaftung selbst, über das danebenliegende Bauerndorf usw. Auch die ältere Geschichte des Herrenhofes wird in Kürze geschildert sowie das Äussere und die Einrichtung der Gebäude. Die Bemerkungen über die Gebräuche betreffs der Mahlzeiten und über das tägliche Leben sind besonders von grossem Wert.